

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

TÜRK DİLİ TARİHİ BOYUNCA {+CA} EKİ VE İŞLEVLERİ

Saffet İrem ÇİTLER

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

TÜRK DİLİ TARİHİ BOYUNCA {+CA} EKİ VE İŞLEVLERİ

Saffet İrem ÇİTLER

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

ÖZET

ÇİTLER, Saffet İrem. Türk Dili Tarihi Boyunca {+CA} Eki Ve İşlevleri, Yüksek Lisans, Ankara, 2022.

Türk dili tarihi boyunca karşımıza çıkan {+CA} eki, Türkçenin ilk yazılı metinleri kabul edilen Orhon Yazıtlarında çekim ekleri içerisinde yer almakta, *eşitlik durumu* olarak kabul edilmektedir. Ekin tarihi süreçlerdeki değişimi ve çekim eklerinin bulundurulması gereken bazı kriterler baz alındığında yapım eki olma niteliğine daha yatkın olduğu anlaşılmaktadır. Eklendiği isimlere bir çekim eki özellikleri vermemekte, sıfat ve zarf niteliği kazandırmaktadır. Bahsedilen nitelikler dışında dil adı, yer adı, hayvan ve bitki adları gibi sözlük değeri olan kalıcı isimler oluşturmakta da kullanılmaktadır. {+CA} eki bu işlevleriyle Türk dilinin tarihî süreçlerinde bir yapım eki gibi hareket etmiştir. Yapım eki olma niteliğiyle birlikte geldiği isimlere yüklediği anlam sadece eşitlik durumuyla kalmamaktadır. Eşitlik anlamı dışında isimlere *göre, kadar, gibi, olarak* vb. anlamlar katmaktadır. Anlam ve kullanım çeşitliliğiyle Türkçenin işlek kullanıma sahip eklerinden biri kabul edilmektedir. Türkiye Türkçesine gelindiğinde alıntı sözcüklerin Türkçeleştirilmesinde işlek olarak kullanıldığı ve bir yapım eki işleviyle hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Sözcükler

{+CA} eki, eşitlik durumu, çekim eki, yapım eki, Türk dili, zarf, sıfat, kalıcı isim.

ABSTRACT

ÇİTLER, Saffet İrem. {+CA} Suffix and Its Functions Throughout the History of Turkish Language, MSc, Ankara, 2022.

The suffix {+CA}, which has appeared throughout the history of the Turkish language, is included in the inflectional suffixes in the Orkhon Inscriptions, which are accepted as the first written texts of Turkish, and is accepted as a state of equality. It is understood that the suffix is more likely to be a constructional suffix based on the changes in the historical processes and some criteria that the inflectional suffixes should have. It does not give an inflectional suffix features to the nouns to which it is added, but gives it the quality of adjectives and adverbs. Apart from the mentioned qualities, it is also used to create permanent names with dictionary value such as language name, place name, animal and plant names. With these functions, the {+CA} suffix acted as a constructive suffix in the historical processes of the Turkish language. The meaning it gives to the names it comes with as a suffix is not limited to equality. Other than the meaning of equality, according to the names, as, as, etc. adds meaning. It is accepted as one of the most commonly used suffixes of Turkish with its variety of meaning and usage. When it comes to Turkey Turkish, it is understood that it is used as a verb in the Turkishization of borrowed words and acts as a constructive suffix.

Keywords

{+CA} suffix, equality, inflectional affix, construction affix, Turkish, adverb, adjective, permanent noun.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	viii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM: YAPI BAKIMINDAN {+CA} EKİNİN İŞLEVİ.....	6
1.1. KALICI İSİM YAPMA DURUMU	6
1.1.1. Zamirlere Gelerek Kalıcı İsim Yapma İşlevi	6
1.1.2. İsimden Kalıcı İsim Yapma İşlevi.....	10
1.1.2.1. Küçültme İşlevi.....	11
1.1.2.2. Eşitlik İşlevi.....	11
1.1.3. Dil Adı Oluşturma İşlevi.....	12
2. BÖLÜM: SIFAT YAPMA İŞLEVİ.....	14
2.1. “gibi” ANLAMI KAZANDIRMASI... ..	15
2.2. “kadar” ANLAMI KAZANDIRMASI... ..	16

2.3. –İUCA YAPISI	20
3. BÖLÜM: ZARF YAPMA İŞLEVİ.....	21
3.1. DURUM ZARFI.....	21
3.2. YER-YÖN ZARFI.....	22
3.3. “kadar” ANLAMI KAZANDIRMASI.....	24
3.4. “göre” ANLAMI KAZANDIRMASI... ..	30
3.5. “gibi” ANLAMI KAZANDIRMASI... ..	30
3.6. MİKTAR ZARFI... ..	34
4. BÖLÜM: ZARF-FİİL OLUŞTURMA İŞLEVİ	36
4.1. +GİnCA ZARF-FİİLİ... ..	36
4.2. –mİşCA ZARF-FİİLİ.....	46
4.2.1. –mİş+ İyelik eki +CA KULLANIMI.....	48
4.3. –dİKCA ZARF-FİİLİ... ..	49
4.3.1. –dİK+ iyelik eki+ CA KULLANIMI.....	50
5. BÖLÜM: İKİLEMELER	51
SONUÇ.....	53
KAYNAKÇA	57
EK1 ORİJİNALLİK RAPORU	61
EK2 ETİK KURUL/ KOMİSYON İZNİ YA DA MUAFİYET FORMU	63

KISALTMALAR

AB: Aç Bars Hikâyesi

AH: Atebetü'l-Hakayık

AY: Altun Yaruk

BK: Bilge Kağan

BV: Ali Şir Nevaî Divanlar

CC: Codex Cumanicus

ÇB: Çaçtani Bey

DLT: Dîvânu Lugâti't-Türk

DK: Dede Korkut

EGT: Mahmûd b. Kadî-i Manyâs
Gülistan Tercümesi

FK: Ali Şir Nevaî Divanlar

GT: Gülistan Tercümesi (Seyf- Sarayı)

GS: Ali Şir Nevaî Divanlar

HŞ: Husrev u Şirin

KB: Kutadgu Bilig

KÇ: Köli Çor

KE: Kısas-ı Enbiya

KK: Prens Kalyaṇamkara ve
Papaṇkara

KT: Kül Tigin

KP: Kuanşi İm Pusa

L: Mevlânâ Lutfî Dîvân

LM: Leyli vü Mecnun

MAY: Maytrisimit

MT: Mantıku't-Tayr

MR: Münebbihü'r-rākîdin

NF: Nehcü'l-Feradis

NŞ: Ali Şir Nevaî Divanlar

R: Karahanlı Dönemi İlk Kur'ân
Tercümesi

RKE: Kısasü'l Enbiya (Rabguzi)

SK: Mevlâna Sekkâkî Dîvânı

SN: Süheyl ü Nevbahar

T: Tonyukuk

YD: Yunus Emre Divanı

ÖN SÖZ

Bu çalışma, dil bilgisi kitaplarında ‘eşitlik durumu’ sınıflandırmasıyla yer alan {+CA} ekinin Türk dilinin ilk yazılı belgelerinden günümüz Türkçesine kadar işlevleri üzerine bir inceleme yapmak amacıyla hazırlanmıştır.

Türk dilinin tarihî dönemlerinden seçilmiş eserlerden hareketle {+CA} ekinin pek çok farklı işleve sahip olduğu tespit edilmiştir. Türkçenin dil bilgisi kitaplarında çekim eki olarak sınıflandırılan ekin yapım eki işlevine de sahip olduğu düşünülmektedir. Çalışmanın giriş bölümünde {+CA}’nın işlev ve özelliklerine dair farklı görüşler yer almaktadır. {+CA} ekinin Türkçe dil bilgisi kitaplarında yer alan özellikleri ve işlevleri örneklendirilerek açıklanacaktır. Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır.

Ek ile alakalı genel bilgilendirme yapıldıktan sonra çalışmanın Birinci Bölümünde kalıcı isim oluşturma işlevi başlığı altında zamirlere gelerek kalıcı isim oluşturma, isimlere gelerek kalıcı isim oluşturma ve dil adları oluşturma işlevi irdelenmiştir. Bu bölümün ikinci alt başlığında ise {+CA}’nın isimlere gelerek ‘küçültme’ ve ‘eşitlik’ işlevleri açıklanarak örneklendirilecektir.

Çalışmanın İkinci Bölümünde ise sıfat yapma işlevine değinilecektir. Eklendiği ismi sevgi, unvan vb. yönden nitelediğine dair bulgular örneklendirilerek detaylandırılmıştır.

Çalışmanın Üçüncü Bölümünde ise ekin zarf yapma işlevi yer almaktadır. İsim soylu sözcüklere gelerek ekin; ‘gibi’, ‘kadar’, ‘göre’, yer yön, durum ve miktar başlıkları altında zarf yapma işlevi açıklanmıştır.

Dördüncü Bölümünde ise {+CA}’nın, farklı işleve sahip eklerle kalıplaşarak oluşturduğu {-GxnCA} , {-XnCA}, {-dXKCA}, {-mXşCA} zarf-fiil ekleri irdelenmiştir.

Beşinci Bölümde ise, ikilemeler ele alınmış ve incelenmiştir.

Çalışmayı hazırladığım süreçte bilgilerini, deneyimlerini ve değerli zamanını benden esirgemeyen ve tez danışmanlığımı yürüten değerli hocam Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR-ERTEN başta olmak üzere bu dönemde bana yardımcı olan bölüm

başkanımız Prof. Dr. Emine YILMAZ'a, bölümümüzün araştırma görevlisi Ali DOĞAN'a ve son olarak eğitim hayatım boyunca benden desteğini esirgemeyen aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Bu tez Türk Dil Kurumu desteğiyle hazırlanmıştır.

GİRİŞ

Türkçenin ilk yazılı belgeleri olan Orhon Yazıtlarından bu yana kullanımı tespit edilen {+CA} eki, Türkçenin tarihî dönemlerin tümünde pek çok farklı işlevle kullanılmıştır, İşlevsel bakımdan Türkçe dil bilgisi kitaplarında çekim eki olarak ele alınan {+CA}’nın yapım eki işlevine de sahip olduğu anlaşılmaktadır. Türkçenin dil bilgisini ele alan kaynaklarda bu ekle ilgili olarak iki farklı görüşün olduğu görülmektedir. Bu çalışmada bu iki farklı görüş ele alınacak ve Türkçenin tarihî dönemlerinden örneklerle ekin işlevleri sınıflandırılarak irdelenecektir.

Ekin tarihî dönemlerdeki fonetik, semantik ve morfolojik gelişimi konusunda farklı açıklamalar mevcuttur. Ergin’e göre “eski Türkçede ç’li biçimde kullanılan {+CA} eki, Eski Anadolu Türkçesi döneminde c’li biçimini almıştır.” (Ergin 2013:167). Ancak Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerine bakıldığında /ç/ harfi nadiren kullanılmaktadır. Bu bir yazım geleneğini gibi görülmektedir. Bu sebeple ek c’li biçimini Eski Anadolu Türkçesinde almış olması görüşü kesin bir bilgi niteliğinde görülmemektedir.

Bu ekin başka bir özelliği olan vurguyu kendisinden önceki heceye atması konusunda Banguoğlu, isimlere gelerek sıfat yapan {+CA} küçültme ekinin vurgulu olduğuna değinirken yine isme gelerek zarf yapan {+CA} görelilik durum ekinin ise vurgusuz olduğunu (Banguoğlu 2011:160, Zülfikar 2011: 65) belirtmektedir.

Ergin, “Eşitlik eki de vurguyu öne atan eklerden biridir. Bu özelliğini yapım eki işlevindeyken bile devam ettirip korumaktadır. Ekin bu özelliği yapım eki işlevini yaparken bile çekim eki izleri taşıdığının ispatıdır.” açıklamasını getirmektedir. (Ergin 2013:167).

İlk olarak Jean Deny, *Grammaire de la langue Turque: (dialecte Osmanlı)* adlı kitabında “{+CA} ekinin sıfatlara geldiğini ve cümlelerin anlamına göre *hemen de, oldukça, biraz* gibi eklendiği isme nitelik bakımından azımsama bazen de *pek, çok, iyice* gibi çoğumsama anlamı verdiğini” ifade etmektedir. “Bu iki anlamdan hangisinin kast edildiğinin sesin vurgusuna göre şekillendiğini” de eklemektedir (1941: 309).

Çekim eki olarak getirildiği isme *gibi, göre, kadar, ile* vb. anlamlar katmaktadır. Bu işlevleri Türk dilinin tarihî boyunca görülmektedir. Türkçenin tarihsel dönemlerine ait dil bilgisi kitaplarına bakıldığında ekin bu eserlerde çekim ekleri başlığıyla ele alınmasına karşın çeşitli anlam ve işlevlerine değinilmiştir.

Orhon Türkçesinde ismin eşitlik durumu eki olarak kullanılmakta olup isme gelerek karşılaştırma, yaklaşıklık ve görecelik zarfları yapmaktadır (Tekin 2016: 169).

Uygur Türkçesinde {+CA} çekim ve yapım eki olarak iki işleve sahiptir. Çekim eki işlevinde dahi eklendiği kelimeyi zarf yapmaktadır. Yapım eki işlevinde ise eklendiği kelimeyle kalıplaşarak kalıcı isim oluşturmaktadır. *Barça, munça, kanca gibi*.

Karahanlı Türkçesi dönemi eseri olan Divanü Lügati't Türk'te {+CA} eki, “benzetme edatı” olarak ele alınmıştır.

Kıpçak Türkçesine bakıldığında ise Karamanlıoğlu, {+CA} ekinin hem çekim hem yapım eki olduğunu ifade ettikten sonra çekim eki olarak eşitliğin aksine yakınlık bildiren ve ekin niteliğinin eşitlik durumu adlandırmasıyla tam olarak karşılanmadığı görüşüne sahiptir. Ekin çeşitli işlevlerinin olduğu üzerinde duran Karamanlıoğlu, Kıpçak Türkçesine ait farklı kaynaklarda sevgi ifade eden küçültmeler oluşturduğunu, yer yer aynı kaynaklarda hem miktar hem de küçültme eki olarak kullanıldığını dile getirmiştir (Karamanlıoğlu 1994: 103).

Çağatay Türkçesinde ise {+CA} eşitlik eki sık kullanılmamakla birlikte üç kullanımla karşımıza çıkmaktadır; Hem nicelik hem nitelik bakımından durum, zaman vs. eşitliklerini ifade etmek, sayı isimlerine gelerek yaklaşık bir sayıyı ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu işlevlerinin yanı sıra bir eylemin sebep olduğu sonuç veya hedefi göstermek, eyleme sınırlayıcılık getirmek için de sık sık datif ekinden sonra kullanıldığı üzerinde durulmaktadır (Eckmann 2012:73). Ekin Eski Anadolu Türkçesindeki fonksiyonları incelendiğinde ‘...*kadar*’ anlamı; isimlerde, iyelik eki almış kelimelerde ve zamirlerde görülmektedir. ‘.....*olarak*’, ‘... *gibi*’ fonksiyonları ise ekin sadece isme gelmesi sonucunda görülmektedir (Gülsevin 2017: 83).

Osmanlı Türkçesi dönemine bakıldığında ise Ahmet Cevdet Paşa ve Fuat Paşa’nın hazırlamış olduğu *Kava'id-i Osmaniyye* dil bilgisi kitabında “Edat-ı temyiz CA edatıdır ki sıfat babında beyân olunduğu üzere isimlerin âhirine gelerek sıfat edâtı ve sıfatların

âhirine gelerek taklîl edâtı olduğu gibi bir hükmün cihetini beyân ederek edât-ı temyiz dahi olur.” (Özkan 2000: 129). Ekin isimlere gelerek sıfat ve zarf yaptığı ifade edilmektedir.

Ekin işlevsel bakımdan çekim eki ve yapım eki niteliği gösterdiği hususunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Ekin çekim eki niteliğinde olduğu dil bilgisi kaynaklarında yer almaktadır. Hacıeminoğlu, eşitlik ekini durum eki olarak ele almış olup ekin isimleri bazen sıfat bazen de zarf haline getirdiğini ifade etmektedir (Hacıeminoğlu 1997: 91). Bu açıklamadan da Hacıeminoğlu’nun ekin niteliğinin çekim ekinden yapım ekine doğru yöneldiği görüşünde olduğu anlaşılmaktadır.

Aslında ekin eşitlik ve benzerlik anlamı veren bir çekim eki olduğu zamanla yapım eki fonksiyonu kazanarak eklendiği kelimeleri sıfat ve zarf yaptığı görüşünde bulunmaktadır.

Banguoğlu, –ce adları ve –ce zarfları başlığı altında ele aldığı {+CA} ekinin yapısal olarak çekim eki olduğunu söylemektedir. İsimlere gelen {+CA} ekinin sıfat türetimi yaparak yer adı ve cins adı yaptığı, görelilik durumundaki {+CA} ekinin ise isimlere gelerek nitelik ve nicelik bakımından yapım eki işleyişinde davranabildiğini ifade etmektedir. (Banguoğlu 2011: 160).

Çekim eki olarak işleklik alanı gittikçe daralan ekin yapım eki olarak görevi ise Türkçede başlangıçtan beri görülmektedir (Ergin 2013: 240). Bugün diğer çekim ekleri gibi bütün isimlere getirilmemektedir (Ergin 2013: 240). Ek daha çok sıfat, zarf ve zamirlere gelmekte, isimlerden sonra oldukça az kullanılmaktadır (Ergin 2013:240, Korkmaz 2007:36).

Yapım eki olarak bir başka fonksiyonu ise millet adlarından sonra gelerek dil adı yapmaktır. Bu işlev kalıcı yer ve dil adları oluşturmaktadır.

Türk dili tarihî boyunca dil, kavim isimleri bu ekle yapılmaktadır. *Çamlıca, Kanlıca, Taşlıca* örneklerinde olduğu gibi bazı yer isimlerinde geçmişten beri yapım eki fonksiyonunun klişeleştiğini görmekteyiz (Ergin 2013: 167). *Karaca, Dağlarca, Yavaşca* vb. isim olarak seçilen kelimelerde de yapım eki fonksiyonu oldukça açık bir şekilde kullanılmaktadır (Ergin 2013: 167). Yapım eki olarak kavim, dil, isimleri yapmakta olsa da *Almanca, Fransızca, Çuvaşca* gibi örneklere bakıldığında kuşkusuz ekin yapım eki anlamı çekim eki anlamından çıktığı görülmektedir (Ergin 2013:167, Zülfikar 2011: 65).

Hayvan ve bitki adlarının oluşturulmasında da yapım eki işlevi kullanılmaktadır. *Karaca, kokarca gibi.*(Hatipoğlu 1981: 54). Hayvan adlarından anlaşılacağı üzere yapım eki fonksiyonu kalıcı isim yapmaktadır.

Yapım eki olarak {+CA}, kalıcı isim yapma işlevi Türk dilinin en eski dönemlerinden beri görülmektedir. “*Barça, munça, nece vb.*” bu duruma örnek kelimelerdir. Ekin bahsedilen kalıcı isim yapma işlevi küçültme ya da kuvvetlendirme bildirmektedir. (Gabain 1988: 106, Karamanlıoğlu 1997: 101, Korkmaz 1959: 35, Hacıeminoğlu 2019: 34).

Bazı örneklerde özellikle de eşitlik anlamı taşıyan örneklerde kendinden sonra yapım eki veya iyelik eki alması bu ekin yapım eki olma işleviyle ilgilidir. Çekim eki olduğu örneklerde dahi kendisinden sonra küçültme ve iyelik eki getirilebildiği görülür: *açıkçası, delicesine, yavaşcacık vb.* örneklerde olduğu gibi. (Ergin 2013: 240).

“İyelik eki alması durumu Eski Anadolu Türkçesi’nde de görülmektedir. {+CA} eki, Eski Anadolu Türkçesinde isimlerin ve fiillerin iyelik eki almış hâllerine de gelmektedir” (Gülsevin 2017: 83).

{+CA} eki, diğer çekim ekleri gibi her kelimeye getirilememektedir. Ortaçlardan ya da ad soylu sözcüklere gelen iyelik ve durum ekleri ile kaynaşarak sıfat veya zarf yapma işlevine yatkınlık göstermektedir. Bunun dışında bazı örneklerde bağlaç ya da edat gibi davranmaktadır. Koç, “{+CA} ekinin Türk dili tarihî boyunca hem yapım eki hem de ek edat işlevinde olduğunu, bahsi geçen işlevleri dışında bir görevinin olmadığını dile getirmektedir (Koç, 2000).” {+CA}, iyelik ve durum ekleri ile birleşerek *Alçakçasına, sersemcesine, aptalcasına* örneklerinde görüldüğü gibi isimlerden ve fiillerden sonra bir edat gibi kullanılmaktadır. (Ergin. 2013: 240).

Yukarıda belirtilen tüm görüşler göz önüne alındığında {+CA}’nın yapım eki olmaya ne kadar yatkın olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmanın kalan kısmında Türk dilinin tarihi dönemlerinden seçilmiş eserlerden hareketle ekin bahsi geçen işlevleri örneklendirilerek irdelenecektir. Bu doğrultuda, Orhon Türkçesi döneminden Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtları. Uygur Döneminde; Aç Bars Hikâyesi, Çaştani Bey, Kuanşi İm Pusu, Prens Kalyanamkara Papamkara, Altun Yaruk, Maytrısimit, Köli Çor metinleri Karahanlı döneminden; Atabetü’l- Hakâyık, Kutadgu Bilig, Karahanlı Dönemi Kur’ân Tercümesi,

Dîvânu Lugâti't-Türk. Harezmi Döneminden; Kısasü'l Enbiyâ ve Nehcü'l Ferâdis. Kıpçak Döneminden; Codex Cumanicus, Gülistân Tercümesi ve Husrev u Şirin. Çağatay Döneminden ise Ali Şir Nevai'nin tüm divanları, Leyli vü Mecnun mesnevisi, Mevlana Lutfî Dîvânı, Mevlana Sekkakî Dîvânı incelenmiştir. . Eski Anadolu Türkçesi Döneminden; Dede Korkut, Yunus Emre Divanı, Mantıku't-Tayr, Süheyl ü Nevbahar, Gülistan Tercümesi, Münebbihü'r- rakidin, Kısas-ı Enbiya. Türkiye Türkçesinde ise Türkçe Sözlük ve Türkçe Sözlük'ün ters dizimi incelenmiştir.

1. BÖLÜM

YAPI BAKIMINDAN {+CA} EKİNİN İŞLEVLERİ

Bu bölüm Kalıcı İsim Yapma İşlevi, Sıfat Yapma, Zarf Yapma İşlevi, Zarf-fiil Oluşturma ve İkileme Oluşturma İşlevi olmak üzere beş ana başlıktan oluşmaktadır.

1.1. Kalıcı İsim Yapma İşlevi

Türkçede çekim ekleri yapım eklerinden farklı olarak bir anlam içermezler. Neredeyse her tabana gelebilirler. Yapım ekleri ise kök ya da gövde seçerler. Ancak çekim eklerinin zaman içinde yapım ekleri gibi anlam ve görevli olarak kullanımları da görülmektedir. Türkçenin ilk yazılı belgeleri kabul edilen Orhon Yazıtlarından bu yana tanıklanabilen kalıcı isim yapma işlevi, durum eklerinin zamirlere gelerek kalıplaşması sonucu gerçekleşmiş gibi görülmektedir. {+CA}, Türkçede çekim ekleri arasında kalıcı isim yapma işlevine en yatkın ekler arasındadır. *Munçaga*, *barçağa* gibi örneklerle bakıldığında buradaki +Ga ekinin yönelme durumu eki olduğu açıktır. Bu durumda iki ad durum eki üst üste gelemeyeceğinden {+CA} ekinin kalıplaşması ve kalıcı sözcük oluşturması daha eskiye dayanmış olmalıdır. Zamirlerle kaynaşmasının yanı sıra zaman içerisinde isimlere de gelerek kalıplaşmıştır.

1. 1. 1. Zamirlere Gelerek Kalıcı İsim Yapma İşlevi

{+CA} eki işaret, soru ve kişi zamirleri ile kaynaşarak isimleri nitelik ve nicelik bakımından sınıflandıran sözcükler oluşturmaktadır. Orhon Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde görülmektedir.

Orhon Türkçesi Dönemi

Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongin, Köli Çor yazıtlarında *ança* ve *bunça* birçok kez kullanılmıştır.

Altun kümüş işgiti kuutay buñsuz *ança* birür. (KT G-5 vd.).

Yogçı sıgıtçı öñre küün tugsıkda Bük ili, Çölüg il tabgaç töpüt apa urum kırkız üç kuurıkan otuz tatar kıtañ tatabı *bunca* bodun kelipen sıgtamış yoglamış. (KT D-4 vd.).

Uygur Türkçesi Dönemi

Altun Yaruk, Maytrısimit, Kuanşı İm Puser, Prens Kalyanamkara Papamkara, Çaştani Bey ve Aç Bars Hikâyelerinde *ança*, *ançaginça*, *ançata*, *barça*, *inçe*, *munça*, *nece*, *neçete*, *kança* birçok kez geçmiştir. Örneklerin çeşitliliğinden de anlaşılacağı üzere {+CA} ekinin zamirlere gelerek kalıcı isim yapma işlevi, bu dönemde ek kalıplaşmalarıyla işlevliği daha da yaygınlaşmıştır.

ança yorıyu yañı enüklemiş bir tişi barsıg körtiler: (AB 112 vd.).

ançaginça bodisatav ... (AB 314, AB 361).

yügüp *ançata* ken temin andıran öni (AB 357, AY 168-19).

ed tavar *barça* tolp qarılsar alp bulğulug kişi etüzin bulmışım (MAY 3-14 vd.).

burkannıñ ol y(a)ruk-luğ yalınçinga tarılıp kamağun *barça* t(e)ngri burkan tapa keltiler (AY 141-11 vd.).

tañrı burkan yana *inçe* tip yarlıkadı. (AB 90 vd.).

amrağ begim mini orunta yatğuru kodup *kança* barğalı sakınursız (ÇB 144).ol

üdün tegin *monça* saz sözlep (AB 264 vd.).

monçulayu sakınıp ... (AB 173 vd.).

neçökin turur monı teg, ... (AB 506, AY 150-5).

bu kuanşı im puser *neçükin* ne alın çevişin bu çambudvip yir suvda yorıyur (KP 98 vd.).

boşgutsuz tınlığ bar *neçe* yime tömke biliglig erser (AB 165 vd.).

“*neçeke*” (MAY 154-46, AY163-4, AY 198-4).

“*neçete*” (AY 197-17, AY 198-8).

Karahanlı Türkçesi Dönemi

Atabetü'l- Hakâyık, Kutadgu Bilig, Dîvânu Lugâti't-Türk, Karahanlı Dönemi Kur'ân Tercümesi incelenmiştir. Uygur Türkçesi dönemindeki örneklerden *ança*, *ançaginça*, *ançata*, *barça*, *inçe*, *munça*, *niçe* farklı bir örneğe rastlanılmamıştır.

Tüzü halkka *barça* kılur edgülük/ yana minnet urmaz kişike kölük (KB 857).

Meniñ sözçe *barça* yanut kıldı söz/ takı tuttum erse ıatıg yumdı köz (KB 3851).

Barça “hepsi” (DLT 207/III)

Kıpçak Türkçesi Dönemi

Husrev u Şirin ve Codex Cumanicus eserleri incelenmiş olup aşağıda örneklendirilen kalıcı isimlere *ancak*, *barçaga*, *munçaga*, *niçe* vb. birçok kez rastlanmıştır. Bu dönemde soru ve işaret zamirlerine ek olarak *mence* örneğiyle kişi zamirlerine de gelerek kalıcı isim yapma işlevi görülmektedir.

niçe kim kün birle ay kökde bolsa/ *ançaka* tegi kim yer buzulsa (HŞ 204 vd.).

meğer bir ‘özür bar ol dağı aksak/ cevâhir taşda bolur ‘özür *ançak* (HŞ 1164 vd.).

turunç u nâr u piste alma bādām/ töküp *barçaga* tén ‘ām boldı in’ām (HŞ 1060 vd.).

körün bu yaz yeli uş andın ötrü/ tükenmez ol yıdğı *munçaga* tégrü (HŞ 1500 vd.).

niceler kim bişürdi yégüğe aş/ aşı bişmişde tapmadı yégü aş (HŞ 3954 vd.).

şeker bardur tapuğçın kör velikin/ Bilür sen bolmağaylar *mence* şırın (HŞ 3329 vd.).

Harezmi Türkçesi Dönemi

Bu döneme ait olan eserlerden Nehcü'l Ferâdis ve Kısasü'l Enbiyâ eserleri taranmıştır. *Barça*, *ança*, *munça* vb. örneklerinden farklı olarak *qança* ismi, yer yön zarfının soru biçimi olarak 'nereye'ye anlamında kullanılmıştır.

Ey 'abid *qança* barur-sen? Têp su'âl qıldı (NF 410-3).

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Dede Korkut, Yunus Emre Divanı, Mantıku't-Tayr, Süheyl ü Nevbahar, Gülistan Tercümesi, Münebbihü'r- rakidin, Kısas-ı Enbiya incelenmiştir. *Bunça*, *ança*, *şunca*, *niçe*, *niceliğin*, *niceme*, *kanca*, *kançaru*, *bence* birçok kez kullanılmıştır. Bu dönemde görülen *niceliğin*, *işbunca*, *niceme*, *kançaru* örneklerinde {+CA} ekinin üzerine farklı ekler gelerek çeşitlilik sağlanmıştır.

Kendüzini çün kişi komak gerek /Halk etin *bunça* niye yimek gerek (SN 125, DK 247-7 vd.).

Kim kula anuñ gibi sultân ola/ Kul niçün *işbunça* sergerdân ola

Şeyh eydür çok peşîmân olmışam /Kim niçün *şunca* Müsülmân olmışam (MT 258, MT 1275, SN 2329, MT 429).

Turutdı direksüz yüce gökleri / Dürütüdi *niçe* cinn ü ins ü peri (SN 19, SN 1164 vd.).

'Ömrümün *niçeligin* çün bilesin /Sen katumda dünki bir tıfl olasin (MT 3332 vd.).

Görindi irişicek aña degin /Gör imdi kim ol *nice* dirdi ögin (SN 127 vd.).

Yavuzluk eyleme sakın ecel sana senden yakın / *Niçelerün* aslın kökin yurd eyleyüp boza-
durur (YD 66-5 vd.).

Bu şârda *niçeme* yoğusa çeri / Bularca iki üç ola savaş eri (SN 947 vd.).

Niçeme kim gül ola sâhib-cemâl/ Hüsnine bir haftada irer zevâl (MT 277 vd.).

Eydür imdi ditremegüm giderün/ *Kança* kim gerek-ise aluñ virün (MT-207, YD/106-6, MT 386, MT 547, MT 3703 vd.).

Çünkü gördüm ben Hakk'umu Hakk ile oldum ben biliş /Her *kancaru* bakdum-ısa hep görünendür cümle Hak (YD 72-2 vd.).

Kançaru varsam yig ola dimegil/ Mustafâ etegin elden komagıl (MT 230).

Bençe ol mümkün degüldür kim öte/ Aña şol kim benden örgendi yite (MT 1842).

1.1.2. İsimlerden Kalıcı İsim Yapma İşlevi

{+CA} eki, zamirlere gelerek kalıcı isim yapmanın yanı sıra isimlere de eklenerek ismi nitelemekte, küçültme ve eşitlik işlevleri sağlamaktadır. Kalıcı isim yapma işlevine Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi döneminde rastlanmıştır.

Kıpçak Türkçesi Dönemi

Codex Cumanicus'ta bir örneğe rastlanmıştır.

yovaça 'yağda pişmiş hamur, pişi' (CC 81b-23).

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Yunus Emre Divânı, Dede Korkut Hikâyeleri ve Süheyl ü Nevbahar incelenmiştir. İki örneğe rastlanmıştır. '*Boğazça Fatma*' örneğinde {+CA} eki, sıfat yaparken '*yaluñuzça*' ise zarf yapmıştır.

Bu kez *Boğazça* Faıma dirler bir hatun var idi: (DK 113-10, DK 114-3, 114-6).

Yaluñuzça oğul görünmez bağrum yanar: (DK 24-10, DK137-6, SN2366, SN5026).

1.1.2. 1. Küçültme İşlevi

Türkçede eşitlik işlevinde kullanılan {+CA} ekinin yanı sıra Farsçadan dilimize geçen küçültme işlevinde kullanılan bir {+CA} eki daha bulunmaktadır. Farsçadan dilimize geçen bu ek çoğunlukla Farsça kökenli kelimelere gelmektedir. Aşağıda sıraladığımız örneklerden de anlaşılacağı Farsça kökenli *legen* ile Arapça kökenli *halı* kelimelerine gelerek küçültme işlevi sağlamıştır. Farsçadan dilimize geçen {+CA} küçültme ekinin, ünlü ünsüz uyumuna girmediği düşünülmektedir. Bu aykırılığı ve yabancı kökenli kelimelere geliyor olması sebebiyle Türkçeye ait bir ek olmadığı anlaşılmaktadır (geniş bilgi için Bkz: Banguoğlu, 2011, Tosun, 2010).

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Dede Korkut, Yunus Emre Divanı, Mantıku't-Tayr, Süheyl ü Nevbahar, Gülistan Tercümesi, Münebbihü'r- rakidin, Kısas-ı Enbiya incelenmiştir. *Halıça ve legençe* örnekleri dönem eserlerinde birçok kez tekrarlanmıştır.

Biñ yirde ipek *halıçası* döşenmiş-idi: (DK 10-4 vd.).

Gögercin *legençeyile* çatludı /Bu tedbiri hem şanma kim yatlıdı (SN 3354 vd).

Kız eydür aluñ bir *legençe* bile /Atum dahı hem bile olsun hele (SN 3313 vd.).

1.1.2.2. Eşitlik İşlevi

{+CA} eki, bağlam içerisinde eklendiği isme nitelik bakımından eşitlik ya da benzetme anlamı katmaktadır. Bu işleve sadece Eski Anadolu Türkçesinde rastlanmıştır.

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Dönem eserleri arasında nesir türünde yazılmış *Münebbihü'r-rākīdin*'deki örnekler incelendiğinde {+CA} eki geldiği kelimeye '*kadar*' anlamı vererek eşitlik işlevi sağlamaktadır. Bu eserin dışında Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde rastlanılmamıştır.

Bu ay gün ki her birinün büyüklüğü üç yüz altmış bu *dünyācadur* gökler içinde bir çörek deñlü neden gözükür (MR 111-9).

şol cennete girmeğe kim anuñ ini yedi kat gökler ve yedi kat *yerlercedür* yaraqlanmışdur (MR 129-19).

ululıķda şıfatı yedi kat *göklerce ve yerlercedür* (MR 260-13).

Hele bākī elümde *ķalancasın* alayın bir sefercük edeyin gerü anuñıla ‘alem ni’meti olur (MR 302-16).

kim zahrında günahı *ıağlarca* amma kaçan dursa bu ‘alim katından gitse şöyledür (MR 468-4).

1.1. 3. Dil Adı Oluşturma İşlevi

Dil adı oluşturma işlevi, bu bölümde bahsedilen diğer işlevlerden farklı olarak zaman içerisinde geldiği kelimeyle kalıplaşarak değil bir yapım eki gibi türetim sağlayarak kalıcı isim oluşturmaktadır. Çalışmada her dönemden eser incelenerek seçili örneklerle yer verilmiştir. {+CA} ekinin en sık kullanılan işlevdir. Uygur Türkçesi döneminden itibaren görülmektedir.

Uygur Türkçesi Dönemi

Altun Yaruk, Maytrısimit, Kuanşı İm Puser, Prens Kalyanamkara Papamkara, Çastani Bey ve Aç Bars Hikâyeleri incelenmiş Maytrısimit’te bir örneğe rastlanmıştır.

enetkekçe bolur (MAY 117-28).

Karahanlı Türkçesi Dönemi

Atabetü’l- Hakâyık, Kutadgu Bilig, Dîvânu Lugâti’t-Türk, Karahanlı Dönemi Kur’ân Tercümesi incelenmiştir. Kutadgu Bilig’ten bir örneğe yer verilmiştir.

Muñar menñzetü aydı *türkçe* meal/ eşitgil munı sen uķup özke al (KB 809)

Kıpçak Türkçesi Dönemi

Dönem eserlerinden olan Codex Cumanicus ve Gülistan Tercümesi'nden iki örnek alınmıştır.

Yesus Kristus bitik tilinçe, *Tatarça* kutkardaçı, ol kêtirir barça êlni kutkardaçı (CC 353-11).

Bu sözniñ ma'nîsin 'arabça şâmî-ler-ge aytım ise ta'accüb kıldı-lar (GT 12-5).

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Süheyl ü Nevbahar, Mantıku't-Tayr, Dede Korkut Hikâyeleri ve Yunus Emre Divânı incelenmiş ve seçili örneklerle yer verilmiştir.

Velîkin eger *Türkce* oladı/ Kâmu yirde meşhûr olup kaladı (SN 333).

Bilürsin dili sen dîni dağı bil/ Ki *Pârsîce* durur göñül adı dil (SN 241, SN363).

Çü bilmez *Mogalca* ne dise yarar/ 'Arab dili içinde kılı yarar (SN 2285).

Mantıku't-tayr'ı ki 'Attâr eyledi/ *Pârisîçe* kuş dilini söyledi (MT 4408).

1. BÖLÜM

SIFAT YAPMA İŞLEVİ

{+CA} eki, eklendiği isme “gibi”, “göre”, “kadar” anlamları vererek sıfat işlevini sağlamaktadır. Sıfat olarak kişi, yer adı, bitki vb. isimlerle birlikte sevgi, unvan gibi özellikleri nitelemektedir. Genel anlamda niteleme sıfatı olarak kullanılmıştır. Türk dilinin tarihî süreçleri incelendiğinde {+CA} ekinin sıfat yapma işlevi Uygur Türkçesi döneminden başlamaktadır.

Uygur Türkçesi Dönemi

Bu dönem eserlerinden biri olan Maytrisimit’te bir örneğe rastlanmıştır. {+CA} eki *kezigçe* kelimesine eklenerek kendinden sonra gelen kelimeyi nitelemiştir.

tengri yirinte *kezigçe* sudani bay er erdnike olurguluğ (MAY 107-4 vd.).

Çağatay Türkçesi Dönemi

Ali Şir Nevai’nin tüm divanları, Leyli vü Mecnun mesnevisi, Mevlana Lutfî Dîvânı, Mevlana Sekkakî Dîvânı incelenmiştir. Bir örneğe rastlanmıştır. {+CA} eki, *künçe* örneğinde sayı sıfatı yapmıştır.

Cür‘aī deyr ehli bir *künçe* zamanı tilmürür/ Şāh eger mundağ gedanı salānatka yitkürür (BV 143-4).

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Dede Korkut, Yunus Emre Divanı, Mantıku’t-Tayr, Süheyl ü Nevbahar, Gülistan Tercümesi, Münebbihü’r- rakidin, Kısas-ı Enbiya incelenmiş olup {+CA} eki *Qazança* ve *Qışırça* örneklerinde özel isme gelerek onun gibi olma özelliği sağlayarak unvan lakap yapmıştır.

Men *Qazança* olmayasın Basaḍ didi (DK 224-12).

Şol aru ʔaʔim ile ʔuruca su/ Ki ansuz görür cümle cānlar ʔısu (SN 4600).

Okına Kurʔân u Yâsîn kulak urup dinleyesin/ Tağca günahlar yuyasın tanla seher vaktinde tur (YD 28-6).

ʔÂrif ki incine henüz ol şığaca şudur. (EGT 167).

Nitekim kelbler cife ʔarışdūr ʔuruca etmek yerler ve eskice geyürler saçları ağk yüzleri tozlu ʔalk buları görüp şanurlar (MR 265-19).

Bir ağaç gördüm ʔoşça gölgesi var geldüm ol ağaç dibine ʔaşd kıldum (MR 298-14).

her kimse bazardan bir turvanda ya bir ʔacebce nesne alsa götürüp oğlancuıklarına getürse (MR 427-14).

on âdemce ola ve daʔı çok cimaʔ kılmağıla zira ʔaķırce serçecük ol fiʔil üzere senden yûderece ziyade ola belki insān yaradılmadı (MR 464-14).

kim ben aña bir sehelce nesne üzere ʔamildüm ʔÖmer eydür (MR 512-18).

Vallahi bu saña verdüğüm degüldür illa ʔelalce mirasdandır ʔammad eydür (MR 515-6).

Meger ol iķlīmün ʔaķblerinden birisinün bunuñ-ıla gizlüce düşmenligi var-ıdı (EGT 193).

ʔışırça yinge dirler bir ʔatun var idi: (DK 77-1, DK 112-12, DK 112-13).

1.1. “gibi” anlamı

Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde on örnek tespit edilmiştir.

Uygur Türkçesi Dönemi

Maytrısimitʔte yûkçe örneğinde saptanmıştır.

yûkçe eñinlerinte yûde örtenü yala yoruyırlar ... (MAY 142-57).

Karahanlı Türkçesi Dönemi

Kutadgu Bilig'ten bir örneğe yer verilmiş olup {+CA} eki, özel ada gelerek '*gibi*' anlamıyla benzetme ve denklik sağlamıştır.

Tutayın ya kisrâ ya *ķayşarça* boldum/ ya şeddâd u 'âd teg taķı uçmaķ ittim (KB 6547).

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Dede Korkut, Mantıku't-Tayr ve Süheyl ü Nevbahar'dan yedi örneğe rastlanmış olup {+CA} eki, geldiği kelimeye '*gibi*' anlamı vererek benzetme sağlamıştır. *Ağça* ve *alça* örneklerinde ise renk adlarına gelerek o renge yakınlık anlamı vermiştir.

Ki vardur benüm kuvvetüm *pılce* / Atarvan oħı iki üç mılce (SN 249).

Ağça tenüm kalkup şişer (DK 24-9 vd.).

Alça kanuñ yir yüzine dökeyin-mi (DK 13-13 vd.).

Ağ *tozluca* kıatı yayını eline aldı (DK 49-2, DK 31-4).

ķolı budu *ħarança* (DK 62-1).

Siz aña güvenmen ķi atarsız oħ/ Yanuz *tozca* vü okuñuz *ķöpçe* yoh (SN 2651).

Tâ'at-ıla kimse anı bulmaya/ Kimsene *şeytânça* tâ'at kılmaya (MT 1593).

1.2. “kadar” anlamı

Uygur Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde saptanmıştır.

Uygur Türkçesi Dönemi

Maytrisimit ve Kuamşi İm Pısar'dan *evinçe* ve *sanınça* örneklerinde tespit edilmiştir. '*kadar*' anlamıyla karşılaştırma ya da denkleştirme sağlamıştır.

arpa *evinçe* burķan ķörkin yaratsar (MAY 175-27 vd.).

Biş yigirmi asañgı nayut *sanınca* yavaniki tınlıgıarağ ķutģaru yarlıķap (MAY 3-32).

altmış iki koti sanı gañ ögüz içinteki kum *sanınça* bodisvtlar atın atayu tapınu udunu katablansar ölüm (KP 84, KP 179 vd.).

Kıpçak Türkçesi Dönemi

Dönem eserlerinden Husrev u Şirin ve Codex Cumanicus incelenmiş ve bu eserlerden sekiz örnek saptanmıştır.

eger kıl yazukı hōd bolsa *tagça* / Anıñ rahmet teñizi yüz miñ anca (HŞ 150). kılıp

buğday iñim *arpaça* sarıg / Tüketti buğdayımnı boldı farıg (HŞ 1208).

kaydu dürr kim çıkar avval şadefdin/ Bolur öz özge *dürçe* kıymeti çin (HŞ 1475). kişi

kim bolmasa *itçe* vefası/ Anıñ kağgusını nidin yigesi (HŞ 2208).

alaça ‘alaca’ (CC 57b-25).

saña *şekkerçe* hem bolmadı şırın/ Şeker hiç asğı yol bolmasa şırın (HŞ 3303).

Nê kiy[i]k yola bars kiy[i]k *yotasınça* su yinçi tama kêlir (CC 60b-33).

kulabars kiy[i]k deşirler *kuyruhunça* su yinçi tama kêlir (CC 60b-35).

Harezmi Türkçesi Dönemi

Bu döneme ait olan eserlerden Nehcü’l Ferâdis ve Kısasü’l Enbiyâ eserleri taranmıştır.

könlüm *tileginçe* terbiyet şefaqtat qılmaz tedi erse (NF 286-7).

‘Arabi aydı yâ resüllah maña māl tawar kerekmez *yegüçe keygüçe* malım bar (RKE 110).

Bu qul bahası bir ağrınça altun berin taqı bir *ağrınça* kümüz berin tediler erse (NF 359-10).

Haq te‘ālā hāzratında siñek *qanatinça* hūmeti bolsa erdi (NF 390-16).

Teñri ta‘ālā Ka‘be *ornınça* bir kesek bulut ıddı, ol yerge kölge kıldı (RKE 72).

Yā Resūla'llāh seniñ ümmetleriñ kim bir yolu āyete'l-kürsini okısa Mevlī ta'ālā aña kürsī *uluğlukınça* sevāb bergey (RKE 313).

Çağatay Türkçesi Dönemi

Ali Şir Nevai'nin tüm divanları, Leyli vü Mecnun mesnevisinden, Mevlana Lutfi Dîvânı, Mevlana Sekkākî Dîvânından on yedi örnek saptanmıştır. *İtiçe* örneğinde üçüncü tekil kişi eki üzerine gelerek sıfat yapmıştır. *Mecnûnça* örneğinde ise özel ada gelerek 'kadar' anlamı sağlamıştır.

Gerd-i rahşingā baha cān tilediñ/ anı *tofrakça* bahā eylemediñ (NŞ 90-1).

ay ki ğamzeñ tigi cāngā sançadur/ hūsn içinde kıysı dil-ber *sinçedür* (LD 2481).

Havāda kırğuy eger tutsa *karça* balasını/ Yana iv üstine iltip kıoyar tığürmes elem (SK 215).

Raķīb tişlemes irdi sini ey Sekkākī/ Anıñ *itiçe* saña i'tibār bolsa, nidi (SK 646).

sihr-i ğab ' u lafz-ı gevher- bārıdın/ saçmadı hıç kim cihanda *sence* dūr (LD 2482).

Her sarı binā kıılıp mesācid/ *ādemçe* melāyık anda sācid (LM 425).

Hicrān otı olğay aña rüzī/ kim bolğay miñ bu *otça* sūzı (LM 1366).

leyli ki bela-yı fūrķati bar/ ekki *mecnûnça* mihneti bar (LM 3146).

Sekkākī'ni öltürse, yok-ol *kılça* cānındın/ Kıyğusı velī kıyğum ol ay kirge vebale (SK 509).

Zīhī serīr igesi körkniñ cihanında/ *boyuñça* serv kıanı şun' būstānında (LD 166).

Yüz alarnıñ '*ışkıça* derd ü bela vü ğuşşāğā/ Tālīb il başımğa kilgen macerada isteñiz (BV125-9).

'Işk kūyi tofrağı bir kīmyādur kim irür/ yüz kıyaş *iksiriçe* belkim füzün kıymet aña (NŞ 78-5).

Men dehrde bir za'if ħas-men/ kim cismde *ħasça* hem emes-men (LM 1361).

İç bolup nâkes raķib ü taş boldı ornumuz/ işiķinde *itçe* hem bolmadı bizge i'tibâr (LD 499).

iy mîm ağızlı biliñe köñlüm koyup didim/ raħmım kilür ki *kılça* biliñ yüki kâf irür (LD 747).

nev-rüz-ı cemal oldı çü *boyıça* durur saç/ teñ boldı çü kün tün bile nev-rüz degül mü (LD 1562).

Men seniñ qaddıñğa mâyil Tübâ'ğa zâhid beli/ Bolur öz *endâzesinçe* her kişiniñ himmeti (SK 711).

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Dede Korkut ve Süheyl ü Nevbahar'da on örneğe rastlanmıştır.

Ya Cebrâ'il var şol kulum a kırk *erçe* kuvvet virdüm didi. (DK 252-2).

Siz aña güvenmen ki atarsız oñ /Yañuz *tozca* vü oñuz *çöpçe* yoñ (SN 2651). Ya bir *zerrece* ağız yoñ açmağa/ Kişi gölgesinden diler kaçmağa (SN 2184 vd.).

anuç içindeki ferişter üçünci gök *feriştesince* iki-durur ve andan her bir göğün feriştesi altındağı gök *feriştesince* iki-durur (KE 23-4 vd.).

Ol yitmiş biñün degme birisi hükminde gök *yağmurınca* ve yir *ıoprağınca* ve ağaçlar *yaprağınca* ve yidi kat yir ve gökler *halkınca* ferişte vardur (KE 24-3 vd.).

Tağrı ta'âlâ maşrıķda dünya içindeki dün *sağışınca* hicâb yaratdı (KE 36-14 vd.).

Altı dinar vireyin varup anañıla danışma ol yiğit eyitdi *agırınca* altun virürsen de (KE 485-6 vd.).

Dağı bilgil kim bu dil vezinde miķdarda keyse beş dirhem ola cüssede haķır likin cürümde kesir *ıağlar veznince* şaħibine 'ışyanlar ve cürümler yükledür ki (MR 191-12 vd.).

kıymeti senün katun da bir *eşekçe* ve bir egnündeki kaftan miķdarınca olmadı ki (MR 304-4).

Cân metâ'ı çün bahâsı çoğ-ı mış/ *Agırınca* dartası taş yog-ı mış (MT 3268).

1.3. -IUCA Yapısı

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Dede Korkut, Yunus Emre Divanı, Mantıku't-Tayr, Süheyl ü Nevbahar, Gülistan Tercümesi, Münebbihü'r- rakidin, Kısas-ı Enbiya incelenmiştir. Diğer dönemlerde rastlanılmadığı için bu döneme özgü bir kullanım olduğu anlaşılmaktadır. *Kölgelüçe*, *ayıpluça*, *karanguluça*, *sınuhluça*, *sevgülüçe*, *gafillüçe* örneklerinde -IUCA yapısı küçültme ve sevimlilik anlamı vermiştir.

{+CA} eki kendisinden önce gelen -IU ekiyle birleşerek eklendiği ismi sıfatlaştırmıştır. -IU eki, geldiği isme 'sahiplik', 'mensubiyet' vb. özellikler sağlamaktadır. Aşağıda verilen örnekler incelendiğinde kendinden sonra gelen ismi niteleyici sıfatlar türetilmiştir.

kölgelüçe kaba ağacın kesilmesün (DK 35-4, DK 66-1, DK 104-11, DK 122-3 vd.).

Kızıl altın getirün han kızına ırnak yonun 'ayıbluça han kız'ı ere varmak 'ayıp olur dı (DK 115-3).

Karanguluça gözlerüm aydın oğul Şam yılleri esmedin (DK137-2, DK 243-13, vd.).

çağmakluça çobanları dün-ile yügürden (DK 46-5).

Karaluça men kızın nesine gerek ozan (DK 105-1).

Altunluça kamçısının buldı (DK 141-9, DK 200-13, DK 271-5).

Sınuhluça gönlü sevineyidi/ Çoğ ağladı biraz avınaydı (SN 2042).

İrdermande ne hayretde kalmışsın gel sol metâ'ında bir kıymetlüce nesne kalmışdur (B02-20).

kazanup derdüğü *sevgülüçe* dünyacüğü? dürlü dürlü lezzetlü a'amlara ve hub cariyelere harc edem tena 'um kılam (MR 318-3).

Şökli Meliki böğürdübeni atdan yire şaldı, *gafillüçe* kara başın alup kesdi (DK 64-5, DK 143-3 vd.).

2. BÖLÜM

ZARF YAPMA İŞLEVİ

{+CA} eki, isim soylu sözcüklere gelerek ‘gibi’, ‘kadar’, ‘göre’ işlevlerini sağlamaktadır. Fiili yer yön, miktar ve durum açısından nitelemektedir. Türk dilinin tarihî süreçleri incelendiğinde {+CA} ekinin zarf yapma işlevi Orhon Türkçesi döneminden başlamaktadır.

2.1. Durum Zarfı

Karahanlı Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde görülmektedir.

Karahanlı Türkçesi Dönemi

Kutadgu Bilig’te iki örneğe rastlanmıştır.

Ajun bütrü tuttum sikender *tutarca*/ tükel nûh yaşın men yaşadım yaşıttım (KB 6548).

Yoluñ *oñça* kelse itildi işiñ/ ıalı *solça* kelse ulıp ıal başıñ (KB 1392).

Kıpçak Türkçesi Dönemi

Husrev u Şirin, Codex Cumanicus ve Gülistan Tercümesi’nde on örneğe rastlanmıştır.

Bu söz aymışda soñ kiçti bi anca/ Hünerlig boldı husrav öz *halınça* (HŞ 290).

Ağakı yir yüzini barça kezmiş/ Felek anıñ işiñ *rayınça* tüzmiş (HŞ 306). suvda

ivrekçe kırılmaz bolsa üfân/ Yiteyin kökke övkeke yayılmış (HŞ 473). timür tig

tuynağı tağlar kıazar ol/ Yiti deryanı bir *kölçe* yüzer ol (HŞ 475).

ajun geh bal birür geh zağm-ı arı/ Kilür sarhoşluk *artinca* humarı (HŞ 1196).

Mini ol *sakışınça* ma körmez/ İti itlense izder mini sormaz (HŞ 2205).

Kim ھاھا sözde *yiginçe* bir ھuyu ağzınğa közsüz ir körüp (GT 92-5).

maņa bərsin andı köñül kim mən *tərçe* dağı yakşı til üvrengey- mən (CC 61a-24).

Çağatay Türkçesi Dönemi

Ali Şir Nevai'nin divanlarından ve Mevlana Lutfi Dîvân'ından üç örnek saptanmıştır.

özgege yüz luf u ihsânın tiger/ kâşkî bolsañ bende birle *özgeçe* (D 2622).

Heves *geñince* yörüp sanmağıl ھudây yolın/ diraht şāhı bigin bolma bil bile māyil (D 37).

ta'rif *kılurça* yüz cemali/ vaşf etküçi yüz miñ i'tidāli (LM1411).

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Dede Korkut, Yunus Emre Divanı, Mantıku't-Tayr, Süheyl ü Nevbahar, Gülistan Tercümesi, Münebbihü'r- rakidin, Kısas-ı Enbiya incelenmiştir. Altı örneğe rastlanmıştır.

Mere şabah şahinleri al, *halvetçe* ava binelüm didi. (DK 272-4). Ağ

meydanda yumrı başı *ıopça* kesdüm. (DK 277-8).

Meger *bilemüzce* bir 'âbid var-ıdı. (EGT-160).

Geñezce şeşer düğümi onat kişi / Çıkar ağduğun güce görse dişi (SN 2663).

destursuzça Bayındır ھanun yağsın basan: (DK 60-13, DK 196-5, DK 196-6).

Ecel kişinün bağlayıcak gözin/ Bilüsin alur *örce* eyler sözün (SN 2723, SN 3109).

Çün kafasında kendüzünüden geçesin/ Taşra düşdükde *geñünçe* uçasın (MT 1413).

2.2. Yer Yön Zarfı

Kıpçak Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde görülmektedir.

Kıpçak Türkçesi Dönemi

Dönem eserlerinden Husrev u Şirin ve Codex Cumanicus incelenmiş ve bu eserlerden üç örnek tespit edilmiştir.

Uluğlar ilgerü yürirler irdi/ Esîr tig şāh-zāde *soñça* bardı (HŞ 360).

alar *artunça* yerosolimge dēgri bardı (CC 61b-38).

yürideler revan ol pir *öñinçe*/ kılıp hıdmat aña muğlar *yanınça* (HŞ 641).

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Dede Korkut, Yunus Emre Divanı, Mantıku't-Tayr, Süheyl ü Nevbahar, Gülistan Tercümesi, Münebbihü'r- rakidin, Kısas-ı Enbiya incelenmiştir. On üç örneğe rastlanmıştır. *Öñince*, *ileyince*, *ardınca* yer-yön zarfları zaman içerisinde kalıplaşmıştır.

İleyince bir dāye vü qaravaş/ Gören kişinüñ bağırlı olurdu baş (SN 614).

Öküş kaçdı *öñümce* yanın yanın/ Çü gösterdüm aña kılıç yalmanın (SN 4307).

Kāfir *öñinçe* yoritduñ mı (DK 136-10, DK 214-12 vd.).

Anuñ *aķabınca* bir bedî'ü'l-cemâl laîfü'l –i'tidal oğlan göndürdi (EGT 163).

Mikāyil *şagınca* isrāfil *şolınca* gökleri kamu gezdürdiler (KE 49-4).

Zevâda *bilemce* nesnem yok/ açlık ve susuzluk hadden geçti (EGT 176).

Tâcuñ *ileyinçe* hâfızlar okır/ İlerü geleni çavuşlar dokır (MT 2286).

Tâ ki rûzigâr elin bağlaya dostlar *muradınca* beynisin çıkar (EGT 146).

yöri imdi *ileyümüzçe* delil ol kanda geldi anı bize göster oğlan öñlerince (MR 188-14).

Ferişteler *ardlarınca* üzerlerine aş atarlardı (MR 201-19).

Otuz *okuz* yiğit olınuñ *ardınca* gitdi (DK 121-11, DK 31-6).

Anañı kı bunda gönül sen yola/ Fiğān itsün *ardunça* saçın yola (SN 772).

Söyler aña ol güneş kim ragbet it/ Şeyh gitdi sen dahı *ardınca* git (MT 686, MT 1104).

Berâberünge koyun gibi yavaş dururlar ve *arduñça* âdem yiyici kırt (EGT 155).

Bu oğlana ad kıosun, *bilesinçe* alup babasına varsun (DK 17-9).

Yavrıların *ileyinçe* oynayı/ Gör ne zîbâ yavrılarum var diyü (MT 1047)

2.3. “kadar” anlamı

Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde görülmektedir.

Uygur Türkçesi Dönemi

Dönem eserlerinden Çaştani Bey, Maytrısimit, Altun Yaruk, Kalyanamkara Papamkara eserlerinde beş örneğe rastlanmıştır.

anta ötrü belin teg çaştani ilig tegresinte kolti *sanınça* kıatıg ünin kıkırtılar alakırıştır (MAY 63-15, MAY 110-22, ÇB 209, ÇB 295 vd.).

ay-a-ça aş birmiş *ađıñça* (AY 168-23).

kün *belçä boguzça* suvda yorıp kümüştüg otruk-ka tagka tagdi (KKXXXVI).

köñülçä berdi ol ädgü kü at tört bulun-da yadıltı (KKVII).

sıktadı *balıkça* ağnayı (KKLVIII).

küçinte ernek *sukıgınça* ögte... (MAY 46-49, MAY 63-8 vd.).

Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Dönemi İlk Kur’ân Tercümesi ve Kutadgu Bilig’te on iki örneğe rastlanmıştır.

küş kıılınmazlar hurma *kapınça* (R 26-124).

Tağrı tuta andların *katıgınça* olar sizin birle yok boldı (R 27-53).

Andağ erse bérnesler boğunka hurmā *yarukınça* azu hased mü kılurlar (R 26-53).

Ol Tanrı küç kılmaz zerre *ağırınça* eger bolsa edgölük iki anca üze üze kıılır anı (R 2640).

kimni kim tilese taķı küç kıılınmazlar ħurmā *yiϑlūkinçe* (R 26-49).

İdiñizddin uştnaħ, anıñ éni *köklerçe yerlerce* anutuldı saķnuķlarķa (R 25-133). Hem

ağakları *hilāfinça* azu yok kıılınğalar yerdin (R 27-33).

Ey kāşki meniñ ara seniñ iki maşrıķ ve mağrıb *ırakınça* neme yawuz iş turur ol (R 36-38).

Uķuşķa-turur bu ağırlık itig/ uķuşsuz kişi bir *avuşça* tetig (KB 297).

Kişenlig küremez *kerekçe* yorır/ tuşaglığ yıramaz *tilekçe* barır (KB 316, KB 1757 vd.).

Er at kirse *kılça* körünse tüzü/ bu körse yarağlığ yarağsız azu (KB 2539).

Yatu kördi ança usı kelmedi/ tūni boldı *yılça* yitip bolmadı (KB 5969).

Kıpçak Türkçesi Dönemi

Dönem eserlerinden Husrev u Şirin ve Codex Cumanicus incelenmiş ve bu eserlerden on bir örnek saptanmıştır.

Bu yanı kilmege köñlündeki *murādinça* ‘izzet tapķay dağı (GT 70-11).

Yok irse bir avuç topraknı kılgay/ Özi *ħaddınça* andın iş kılgay (HŞ-88, HŞ 117 vd.)ni

edgü ni yaman kim ħalk ara bar/ Kerem kılsañ körünmez *zerreçe* yār (HŞ 104 vd.). eger

ħükmiñçe bolmadımsa bir kün/ Peşīman boldum imdi iy yüzi kün (HŞ 3981).

Zamane şahlıķıñdın lāf urur/ Ajun kalkı ķamuğ *ħükmiñçe* yürür (HŞ 2118).

Tutar irdi atasınıñ töresin/ Anıñ *resminçe* falın hem yorasın (HŞ 274).

Ecel sağraķını *nevbetçe sāķī*/ Aşuramaz içrür ol bu devr ayakı (HŞ 2070).

émgek ölümge azam *yolunça* tilep kirdi (CC 80a-4).

Kökçe ulaķım kögende semirir (CC 60-21).

Kêlîñiz têrçe mênim *artumça* Cuhut yerine. Anda tapgay-siz yañı ħan togurmuş kimni siz izder-siz. (CC 353-11).

kesertkiçe sarı altun a[kmış] uzun uzun sırgalak uçuna déyri (CC 60b-15).

Harezmi Türkçesi Dönemi

Bu döneme ait olan eserlerden Nehcü'l Ferâdis ve Kısasü'l Enbiyâ eserleri taranmıştır. Yirmi örneğe rastlanmıştır. {+CA} eki, *soñumça* ve *yeterinçe* kelimelerine gelerek zarf işlevi sağlamıştır. Zaman içerisinde bu kelimeler ekle kalıplaşarak kalıcı isim oluşturmuşlardır. “*Küçleri yeterinçe*” örneğinde +CA eki, kelimeye eklenerek ‘kadar’ anlamıyla deyim oluşturmuştur.

Aña köre cümle şahâbalar êwleringe bardılar, *küçleri yeterinçe* dünyâvîdin keltürdiler (NF 109-8).

Taqı qırığlarında ıbrıqlar bar altundın taqı kümüşdin kökdeki yıldızlar *sanınça* (NF 62-8 vd.).

Ol taqı ervâh icâbat qılğanı *miqdarınça* turur tep aymışlar (NF 39-9 vd.).

Aq quşlar turur, uluğluqı qarluğaç *endäsızınça* (NF 43-1, NF 151-16).

Süheyl aydı: Bizler er-Rahmännı bilmez-miz, ‘*adatımızça* bitisün: Bismike’llâhümme (NF 46-3, NF 173-7).

Uħud *tagınça* bolğay. Mekke Medîne *arasınca* yerni bir kâfir tutğay. (NF 66-10).

Bu âyat *ħukminçe* anlarğa cevâb berdi (NF 380-1).

Peyğamber ‘as’qa hediye âmâda qılur erdiler *yeterinçe* (NF 24-17).

Eger bir para bir kişi *başınca* taşnı erte kemişseler aħşamdın burunraq yerke tüşkey (NF 66-6).

Mūsâ peygâmbar as derya *qırıgınça* keldi yârânları birle taqı artınca Fir’avn keldi çerig birle (NF 73-6).

Bu mēvelerniñ uluğluqı qız oğlan *emükinçe* tügeçke bolğay taqı bu mēveler yaruqlıqı ba’zıları ay *yarluqınça* turur (NF 319-11).

Ol kün kim anıñ bir küni dünyānıñ ellig min *yılınça* bolğay (NF 250-17).

Maña Tañrı te’ālāqa yawuq bolmaqım yahşıraq turur saña yawuq *bolğumça* tēdi (NF 361-3).

Bir kiçik *yüzükçe* açğıl ferişte andağuk cevāb aydı (RKE 43).

İbrāhīm yöridi İsmā’ılğa aydı: *soñumça* kelgil tedi (RKE 70).

Bir dervāzedin yana bir *dervāzeğaça* bir yığaçlıq yer erür olarğa islam ‘arza kıldım müsülmān boldılar (RKE 309).

Süddī İmām çıçala *barmakça* erdi (RKE 170).

mevli ta’ālā maña her künde kırk soğunum aş berür erdi her bir soğunımı barça *aşınça* erdi (RKE 196).

Bir yığaççığa sen kirmüçe şandük yondurgıl, ağzını kufıl birle berkitsün sen aña kirmil (RKE 39).

tün[lük]lerin tıkdı özi yaqın çıqğuşa bir teşük qoddı (RKE 61).

Körki arttı künde yetti köz kulakğaça qowup /Tonadım türlüg yığardın Rüm Hıtay ~~da~~ çuzı (RKE 363).

Çağatay Türkçesi Dönemi

Ali Şir Nevai’nin divanlarından, Mevlana Sekkâkî ve Mevlana Lutfî Divân’ından on dört örneğe rastlanmıştır. *Köziçe* ve *boyıça* örneklerinde {+CA} eki, üçüncü tekil kişi ekinden sonra gelerek zarf işlevini sağlarken, *aqşamğaça* ve *mağribğaça* örneklerinde ise {+GA} ekiyle birleşerek ‘-A kadar’ anlamı vermiştir. Bu örneklerden farklı olarak “baştın *ayağımgğaça hatā-men*” cümlesinde {+CA}, birbiriyle zıtlık gösteren baş ve ayak sözcüklerinden ilkinde {+DIn} ayrılma durum eki, ikincisine getirilen {+GA} yönelme durumu ekinin ardından kullanılarak “+DAn + A kadar” anlamı vermiştir.

Közümde cilve kıılır köñlüm almak istedi gül/ itin *iziçe* anı közge ilmedi köñlüm (GS 40-13).

‘Āfiyet ser-menzilidin özni mehcūr itmegil/ Hūblar kūyi sarı *olça* maḳdūr itmegil (NŞ 103-3).

Belki envārı işrākı bile masrıkḁın *mağribğaça* ke-ş-şems-i nısf-ün-nehār yaruttı (LM 120).

Ol *yergeçe* eylep āh u zārī/ gam urdı ki ḁaylınıñ mezarı (LM 3005).

Ol şāni ‘ki ḁılḁat işin kıldı ḁaş u köz / hīḁ kimge *since* birmedi ‘ayyāre ḁaş u köz (LD 784).

yetmes ḁayālı *kiniçe* köz yaşı ḁaredin/ yüz sarı ni yügürgüçi gülgün burāk imiş (LD 830).

raḁīb *köziçe* sürseñ meni köñül üzmen/ ki maşlaḁat köp irür ḁüsnili cefasında (LD 1671).

Yıllar sini körsem maña bir *cevçe* körünmes/ bir dem ki sini körmesem oldur maña sālī (LD 2115).

Köz yaşı ḁaredin şanem *artinça* tınmadı/ cān barmadı bu köñli ḁatık mübtelānı kör (LD 362).

Gerçi yazuḁlūḁ irür bu luḁfī ḁaddın taş velī/ cānıḁa raḁm eyleben *ḁaddinça* ihḁad eyleḁ (LD 1036).

ḁavḁā-yı cünunḁa mübtelā-men/ baştın *ayaḁımğaça* ḁatā-men (LM 2353).

Yā Rab işikiñde ol gedamın/ Kim baştın *ayaḁkaça* ḁaḁāmın (LM 207)

Taḁrībler eyle kim sezādūr/ Mezḁur itip *olça* müdde’ādūr (LM 240)

Aḁşamğaça kām-rānlıḁ eylep/ Bu ḁayl aña mīz-bānlıḁ eylep (LM 265)

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Dede Korkut, Yunus Emre Divanı, Mantıku’t-Tayr, Süheyl ü Nevbahar, Gülistan Tercümesi, Münebbihü’r-rakidin, Kısas-ı Enbiya taranmıştır. Yirmi bir örneḁe rastlanmıştır.

+CA eki, *feriştencesince*, *peyince*, *uzunluğunca*, *uzununca* kelimelerine gelerek ‘kadar’ anlamıyla zarf yapmıştır. *Feriştencesince* örneğinde ‘kadar’ anlamı eşitlik sağlarken, *uzununca* örneğinde ise mesafe, ölçü vermektedir. *Uzunluğunca* örneğinde ise {-Ilk}eki üzerine gelerek ‘kadar’ anlamını sağlamaktadır. *Peyinçe* örneği ise ardınca kelimesinin eşi olarak bu dönem metinlerinde kullanılmaktadır (Korkmaz 1959: 302).

Ulular çü yidiler ü içdiler/ Tekellüf *ıarıkınca* söz açdılar (SN 5311 vd.).

Deveçe böyümişsin *köşekçe* ‘akluñ yok (DK 125-9 vd.).

Egerçi bu *şüretce* olur muhāl/ Hālel ma’niye hīç bırakmaz hayāl (SN 3054 vd.).

Geñince oturdı *ıoyınca* yidi/ İnjen armış idi birez uyıdı (SN 2895, SN 3329, SN 3334, SN3936 vd.).

arşun didüğü kıl *uzununca*-durur andan tañrı ta’ālā cebra’lī viribidi kim Nūha gemi yapmak öğretti (KE 103-6).

Depeçe böyümişsin *ıarıça* beynünñ yok (DK 125-10 vd.).

Ağ meydanda yumrı başı *ıopça* kesdüm (DK 277-8 vd.).

Hiç yoğ iken oldun diri aç yüzünü *yolca* yüri /Anlamazsın sen bu sırrı bellü haber manzûr nedir (YD 33-7 vd.).

Şimdi bir ‘avrat *peyince* varduğuñ/ Yolda yâd ‘avrat yüzini gördüğüñ (MT 2749 vd.).

Hāk ta ‘ālā kalemī yaratdı anuñ uzunı yirile gök *arasıncaydı* (KE 28-12 vd.).

senün ‘ibādetün cümle halk ‘*ibādetince* göge ağardı imdi (KE 96-10 vd.).

sizün meligünüz olacak gişinün boyı işbu ‘aşā *uzunluğıncadur* (KE 551-2).

Tañrı resūliyle müsāvāt da’visin kılasın belürirken ki senünile anuñ ortasında dīvile melek *farķınca* belki dahı ziyade (MR 225-13).

Ana nicesi taşasruf kılurlar bu *ıktızasınca* ‘amel ederler kim Hāk Ta’ala buyuruz (MR357-3).

Kim yā Resulallāh ol *ıamunuñ* içi bir *ķarañu* zulmani nesnedür ve anuñ odı bir oddur kim eger bir iğne *yurdusınca* andan dünyaya zahir olsaydı (MR 440-18).

kıyü derinligince ‘aşā uzanırdı (KE 369-3).

Dāvūd eyitdi *oranladuğınca* bulduñ mu (KE 567-4).

Tağrı Eyyūba ol helak olan *oğlanlarınca* dünyāda andan sonra oğul virdi (KE 338-15).

Bir yaşında üç yaşar *oğlanca* oldu ve şol kadar böyüdi (KE 142-2).

Tağrı ta‘ālā ol kanatları *ķadarınca* dahı kanat arturdi pes otuz altı bin kanadı oldu (KE 261).

Mere bu oğlana ad *ķoyasınca* var mıdur didi (DK 75-1)

2.4. “göre” anlamı

Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Harezmi Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde görülmektedir.

Uygur Türkçesi Dönemi

Dönem eserleri arasında olan Çastani Bey ve Aç Bars Hikâyesi, Maytrısimit, Altun Yaruk’ta dokuz örneğe rastlanmıştır.

yime *köñülçe* birürler (MAY 134-60, AY 132-19 vd.).

suv uluş balıqlarığ *nomça törüçe* ötleyü erigleyü tutgıl (MAY 100-4).

t(e)ngri t(e)ngri burķan-nıñ ıduķ nomluğ *y(a)rlığınca* e[v]rilmedim (AY 136-3 vd.).

ıduķ tayşing nom-takı *yorıg-ça* yorıgı alı udaçı bolzunlar usulce davranma (AY 151-13, AY 158-22 vd.).

keziğçe tüzü tüketi ötündi (AB 460).

Erkimce tapımca işletdim erser (AY 136-10).

Bar y(e)me antağ tınl(ı)ğlar ıduķ tayşing nom-takı *y(a)rlığça* yorıma daçılar (AY 150-2, AY 150-4).

ançagınca *sapça* ikinti buyrukı kelip (AB 441).

bodistv birle kök alıg *yolına* yorıyu keltiler (B-247).

Karahanlı Türkesi Dnemi

Karahanlı Dnemi İlk Kur'n Tercmesi ve Kutadgu Bilig'te dokuz rnee rastlanmıştır.

Knle yorıqlı ay tetk mne/ ayıtay seninin bayat bir kne(KB 5276).

Menin sze bara yanut kıldı sz/ takı tuttum erse atıg yumdı kz(KB 3851).

Bu ay toldı aydı sz aşı ulu/ *yerine* tşrse betr kulu (KB 1001).

ur'nnı tz *tiline* erilik siz meer olar orkşsun tep. (R 34-28 vd.).

trtti kklerni taı yerni *seasına* kivrr tnni kndz ze (R 34-5).

Kişilik ılura kişilik anut/ kişilik *teine* tr ıl yanut (KB 1690, KB 2090).

Tre yorısa tapu ılsa z/ kirrde ıarda kni tutsa (KB 2869).

Bouza *yeyime* ajunda yedim tap/ eginke *keime* eginde keim tap (KB 3800).

Kezie kelir kr bu devlet urı/ tezi ol yayıg hem bolur terk ar (KB 4760).

Kıpak Türkesi Dnemi

Dnem eserlerinden Husrev u şirin ve Codex Cumanicus incelenmiş ve bu eserlerden dokuz rnek tespit edilmiştir.

Anı usrav *tresince* aırlap/ turutılar tapuda bil balap (Hş 951).

Burun cehd irg kim davlatta bolay/ Murad aı *knle* so apulay (Hş 1717).

rız birdiler irse ol iki yr/ *Trelerince* kabin baladılar (Hş 4110).

kormagıl daud arı tından aylı boldı profet *aytana* ktrdi (CC 76a-12).

Yana persi *tiline* ol nizamı/ Ayur kim ol şh-ı usrav esami (Hş 830).

Ol *şarına* ak-nı şkr ılan (GT 5-3).

Bu yanı kilmege köñlündeki *murādınça* ‘izzet tapkay dağı (GT 70-11).

Men öz *yolumça* toğru oq barayın/ Başımğa haq ni kiltürse bir köreyin (HŞ 896).

Ozakı ‘*ādetinçe* ol yūzi kün/ Yana şekker ivinge kildi bir tün (HŞ 3029).

Harezmi Türkçesi Dönemi

Bu döneme ait olan eserlerden Nehcü’l Ferâdis ve Kısasü’l Enbiyâ eserleri taranmıştır.

Peygâmbar ‘as’nuñ *sünnetince* yörimegen taqı şahābanıñ *siretinçe* yörimegen bid’at işler birle meşğül bolğanıñ yamanlıqını aymaq gıybat ermez (NF 387-5).

Men senin *köñlünçe* hüküm kılayın tedi (RKE 30).

Üç yıl halāyık Nūh *şeri’atinçe* turdılar (RKE 39).

Loğmannıñ astınğa tuta berdiler elig tegürmeyin akrınlık birle ol özün yumalanıp *yarağınça* indi (RKE 234).

Ey oğlı kızı bolmağanlar boldı erse *murādça* içleriniz arıtıñ (RKE 108).

Êkinçi cevap: bu kışsa evvelindin āhiringa tegi ba‘zı *kavlinçe* seksen yıl keçdi (RKE 91).

Olar aydılar: bizniñ *yolumızça* hüküm kılsañ erkin bar, öz töreñçe hem hüküm kılsañ *erkin* bar (RKE 136).

Kırā’at turur *kırā’atça* ma ‘nisi kınar yolğa batar temek bolur (RKE 247).

Kāşki Medīne *yolınça* barsam Muşafağa taqı ziyārat qılsam tēp (NF 180-17 vd.).

Çağatay Türkçesi Dönemi

Dönem eserlerinden biri olan Mevlana Lutfi Dīvân’ından iki örneğe yer verilmiştir.

kāmeti boynında bolğay lutfi kani tig besī/ *rāstlıqça* sorsa sulān-zāde-i ‘ālī-cenāb (LD84).

fırkatıñ çölinde her bir yol üze otrup közüm/ ayıttı tacirler *tilinçe* kimni körse h’āce āb (LD 248).

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Dede Korkut, Yunus Emre Divanı, Mantıku't-Tayr, Süheyl ü Nevbahar, Gülistan Tercümesi, Münebbihü'r-rakidin, Kısas-ı Enbiya taranmıştır. Yirmi örneğe rastlanmıştır.

Bu hikmet durur kişi ger eyleye/ Ki *dilince* her kavm ile söyleye (SN 336, SN 363).

Bahā biç *dilekce* senüñdür ıavar/ Degül 'ayb bāzırgān aşsı kovar (SN 3150, SN 3211).

Kilimince kösilen ayağını/ Şovuk günde ıonđurmaya yağını (SN 3405).

Ma'ānî *beyānınca* çün vardum/ Bedi' anda kaç dürlü söz kardedum (SN 5620). Olup

idi hicret *hisābınca* bil/ Yidi yüz [ü] elli [vü] seksenle yıl (SN 5701).

Okuram şāhumı kendü *dilümce* /Şahum eydür bana her dem gelidur (YD 30-4).

Türk *dilinçe* dahı Tâzîden latîf/ Mantıku't-tayr'ı eyledük aña harîf (MT 4411).

Qābîl Hābîli depeledi Ādem ağladı süryānî *dilince* sağı kıldı (KE 84-12).

aña Mūsā ad virdi ve Kıbı *luğatınca* mū diyü suya eydürler (KE 351-4).

senüñ *zu 'umuñca* aıağ şerif mu'azzez ola saña layık degül ki (MR 134-11).

tā ol vaktiden berü bize 'adāvetin muhkem kılup *halefümüzce* olmışdur (MR 202-1).

Zübān ber-kaḫā Tāt *dilince* çiçek/ Adı key yirince durur girçek (SN 3680).

Var saña ne yararsa anı tut ki bizüm *dilegümüzce* olmaduñ dilegünce ol (EGT 198).

İki bahşsı ki on altı sa'atdür anı tā'ate şarf edesin bu *taḫdirce* eger 'ömrün altmış yıl olacık olursa sana kifayet kıılır (MR 277-10).

Bu ayet *hükmince* bu za'if kula vācib ve lazım oldu (KE 1-5 vd.).

Qoyun koyınuñ [kim] *hālince* olur/ Keḫile [vü] Dimne okuyan bilür (SN 3410 vd.). Anı

key *hakınca* eger göredüm/ Ol arada fi'l-hāl cān viredüm (SN 671, SN 2759 vd.). Ne

dilile kim Yūsuf[a] söyledi Yūsuf girü *dilce* cevāb virdi (KE 261-15 vd.).

ol ho ol *yolca* yörürdi pes şehir ortasından bir er geldi (KE 362-1).

Qo ma'nîyi *şūretce* hem fikr idin/ Bir arada yazıcağaz dil ü dîn (SN 244).

2.5. “gibi” anlamı

Orhon Türkçesi döneminde görülmektedir.

Orhon Türkçesi Dönemi

Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongin, Köli Çor yazıtları taranmıştır. Beş örneğe yer verilmiştir.

Kanıñ *subça* yügürti süñüküñ *tagça* yatdı (KT D-24).

Türgiş kağan süsi bolcudā *otça borça* kelti (KT D-37, BK D-27).

Kanıñ *ögüzçe* yügürti süñüküñ *tagça* yatdı (BK D-20).

Olurtukuna *ölteçiçe* sakınıgma türük begler türük begler bodun (ö)girip sebinip toñıtmış közi yügerü körti (BK D-2).

Türük törüsin (ıçgınmış) bodunug eçüm apam *törüsinçe* yaratmış boşgurmış. (BK D-12).

Uygur Türkçesi Dönemi

Maytrısimit’te bir örnek saptanmıştır. {+CA} eki, *siñirürçe* örneğinde zaman ekinin üzerine gelerek zarf işlevini sağlamıştır. Ek, geldiği kelimelere ‘gibi’ anlamı vererek benzetme sağlamaktadır.

gañ ögüz suvın *siñirürçe* alķu sastar bilge bilig simridi boşğuntı... (MAY 52-21).

2.6. Miktar zarfı

Kıpçak Türkçesi döneminde görülmektedir.

Kıpçak Türkçesi Dönemi

Dönem eserlerinden Husrev u Şirin ve Codex Cumanicus incelenmiş ve bu eserlerden iki örnek tespit edilmiştir.

Kişi kim on ya *birce* tartsa äsân/ Anıı yasın körütmez irdi yirden (HŞ 299 vd.).

Kêliıiz *térçe* mênim *artumça* Cuhut yerine. Anda tapgay-siz yaıı ıan togurmış kimni siz izder-siz. (CC 353-11).

3. BÖLÜM

ZARF-FİİL OLUŞTURMA İŞLEVİ

Uygur Türkçesi döneminden itibaren Türk dilinin tüm tarihî dönemlerinde görülmektedir.

3.1. {-GInCA}

İlk olarak Uygur Türkçesi dönemine ait eserlerde tespit edilen –gXnça, Karahanlıcada ve Harezm Türkçesinde Eski Türkçedeki işlevini korumaya devam eder. Kıpçak Türkçesinde ise –GInCA şekliyle ‘-inca, -incaya kadar’ anlamını verir. Çağataycada da, -GInCA şekliyle karşımıza çıkar. Karşılaştırma işlevlerinde kullanılan ek kelimeye ‘kadar, süresince, yeterince’ anlamlarını verir (Uçar, 2012:48). Ekin kökenine baktığımızda –gU sıfat fiil ekinin üzerine +(s)I(n) ve {+CA} eşitlik eki gelmesiyle oluşmuştur (Uçar, 2012:48). Uygur Türkçesinden itibaren Türk dilinin tarihî devirlerinin hepsinde işlek olarak kullanılmıştır.

Uygur Türkçesi Dönemi

Altun Yaruk, Maytrısimit, Kuanşi İm Puser, Prens Kalyanamkara Papamkara, Çaştani Bey ve Aç Bars Hikâyelerinden dört örneğe rastlanmıştır. {-GInCA} eki geldiği kelimeye ‘kadar’ anlamı vermektedir.

alkıngınça tınlıqlar ta(mu)... (MAY 48-47 vd.).

...ölü *ölginçe* çşapat tamğa arıg küzedür (MAY 65-8 vd.).

sansız saķışsız üdler kolular *ertginçe* (AY 181-18 vd.).

ädgü yavlak *bälgürginçä* kınlıkta yatzun tep yarlıg boltı (KKLXIII).

Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Dönemi İlk Kur’ân Tercümesi, Atabetü’l-Hakayık ve Kutadgu Bilig’te on dokuz örneğe rastlanmıştır. Atabetü’l-Hakayık’ta geçen *bulınça* örneğinde {+InCA}

biçimi kullanılmasının sebebi eserin, Karahanlı Dönemi İlk Kur'ân Tercümesi ve Kutadgu Bilig'ten daha sonra yazılmış olmasından kaynaklanmaktadır. *Belgürğinçe* tegi örneğinde {+CA} eki, aldığı {+GA} yönelme durumu eki ve teg edatı ile birlikte kullanımını bağlamı kuvvetlendirmiş olup '+A kadar' anlamı vermiştir.

bitmese-miz yalavaçka *keldürmeginçe* bir kırbân yese anı ot aygıl (R 25-183, R 29-24).

hüküm *kıldurğınça* anlar saña anıñ içinde kim savaş boldı (R 26-65).

ançaka tegi *kesilmeginçe* Tañrı yolu içinde eger yüz ewürseler tutuñ olarnı (R 26-89).

olturmañlar olar birle *kirmeginçe* söz içinde anda adın, sizler ol waқта olar meñizlig (R 26-140).

biz hiç kirmez-miz aña *çıkmagınça* olar andın (R 27-22).

sizler kaçan bildükini âşkäre *kılmağınça* anlar kim katlandılar (R 29-16).

Tañrı séndin nelük destûr bérdiñ olarğa *belgürğinçe* tegi sañar anlar kim rāst aydılar *bilginçe* yalğançılar (R 29-43).

men bu yerdin destûr *bérğınçe* tegi maña atam azu hüküm kılsa Tañrı (R 30-80).

Yağız yir baķır *bolmağınça* kızı/ ya otta çiçek *önmeginçe* yaşıł (KB 120).

Bu begler isiz *bolmağınça* isiz/ ol ilde sevinçin kızartmaz meñiz (KB 892 vd.).

Kıçıklıkte bilse oğul kız neñi/ qarıp *ölmeginçe* unıtmaz anı (KB 1495).

Kamuğ bolğu neñke bolur belgü teñ/ kıçıkde *beğüginçe* ol bolğu teñ (KB 1650).

Bu halkğa tüzü *yapmağınça* kapuğ/ törütügli rabğa kılumaz tapuğ (KB 3341).

Özüñ *toğmağınça* maña tegmez aş/ mini toğrur öñdün özi yemez aş (KB 3766).

Miñ edgüg adakını *tutğınça* sen/ yakañnı bir ök yolu tutğıl esen (KB 3806).

Havâ ârzû boynı *sımağınça* öz/ könilik yoluña kirümez et öz (KB 4807).

Közi suķ kişi neñke todmaz közi/ meger *tolmağınça* kara yer tozı (KB 5390).

Bu tetrü kılınçlıg bu tetrü kişi/ isiz *tügmeginçe* oñarmaz işi (KB 5507).

Ayıklıg-turur bu ölüm belgölüg/ Öği *kelmeginçe* er ölmez külüg (KB 2286).

Aya artaķ işlig sewünçün salın/ Seniñ rüzgārınnı *bulınça* kılın (AH 29a).

Kıpçak Türkçesi Dönemi

Dönem eserlerinden Husrev u Şirin ve Codex Cumanicus incelenmiştir. Otuz üç örneğe rastlanmıştır. Bu dönem metinlerindeki örneklerde –gInça ve –KınçaA kullanımının yanı sıra bazı örneklerde –InCA biçimi de kullanılmıştır.

–gInça biçiminin kullanılmasıyla oluşan örnekler.

Sini *tındurmağınça* tınmağaymen/ Bu ot söndürmeginçe yatmağaymen (HŞ 507).

Felek muntig bular birle uzun tün/ Yüzük oynadı *toğğınça* yaruk kün (HŞ 1574).

Tuş ol qasrınğa küy *kilginçe* şāh-zād/ Kim uşbu qadğudın bolğaysen āzād (HŞ 738).

qonaqmen tidi şāh *kilginçe* sizge/ Alar hem rāzı boldı uşbu sözge (HŞ 960).

Tañ *atğınça* uyup asayış itti/ Hem artuq hastalığı bardı kitti (HŞ 3205). eger

aysa tutayın zülfin aqrun/ Ayıt kim *tutmağınça* oynamasun (HŞ 2310). bolur

bil iş *başlağınça* düşvār/ Ni iş başlansa kılınur āhır iy yar (HŞ 2398).

Öñümde bolğa tağ taş tip saqınmaz/ Tigip yüz *bozmağınça* hiç saqınmaz (HŞ 2452).

Güher körgüzmegeymen kılsa miñ al/ helallık öze *ıdmağınça* dellāl (HŞ 1349).

yügürdüm cān bile *tapğınça* sini/ Tapup ildin birürsem yılge mini (HŞ 1688).

kılup tutşu oyağlık tapmağaymen/ İşim *bütginçe* süsün tatmağaymen (HŞ 1733).

tileseñ edgü atanmak öküş yıl/ Birer ton *oprağınça* edgü tirü (HŞ 3110).

Yā teftiş-i hālimden ‘ırağdan tiryak *kilginçe* yılan zaħm-lı ir öler (GT 51-11).

Andan kim yazuqsuz qan *tökülgünçe* başından közünden öpüp kuçup köp māl ve ni’met birip āzād kıldı (GT 66-13).

Eygü atı qalsa irniñ yaħşıraq soñra *qalğınça* tolı altun revāk yadgarı qalsa (GT 11-10),simiz

aruq bolup *tölenginçe* köp aruq-lar tüşüp yatıp öldi (GT 111-11).

tok bolup ölse yahşı-raq aç bolup tiri *yürügünçe* hakim ayıttı (GT 168-11).

köterginçe kilip bevvāb cevvin derāhim bolmasa borçқа yime it (GT 170-4).

hayfim nazar kılsa yüzüne her ki *toyğunça* yana aytur-men (GT 252-11).

közni müşahede-den *kiterginçe* şi'r.....çünkü birdiñ köñül ol ay yüzge (GT 233-12).

..... maña sen-siz *tirilginçe* seniñ alnında ölsem (GT 235-9).

yahşı ol oğlan-nı *toğurgunça* hikāyet şeyh sa'di aytur (GT 291-3).

hakimler yimekni kiç kiç yirler 'abid-ler yarım qarın zāhidler sedd-i ramağ qarı-lar hattte'l-'arağ yiğitler *kötrülgünçe* (GT 336-12).

–InCA biçiminin kullanılmasıyla oluşan örnekler.

İzin izleyü çaptılar *soñınça*/ Baru yitlendi iz hem boldı kiçe (HŞ 775).

tileliñ canımız *barınça* anı/ Bu şūratnıñ bileliñ bar mu canı (HŞ 621).

Saçı *bilinçe* tüz hem saçça bili/ Şirinrek atıdın miñ qurla tili (HŞ 1100).

kerekinçe bu işde hile kılsañ/ Murādıñ suñkurın bu torқа ilseñ (HŞ 723).

yir urluğ *almayınca* bilmez aşlıq/ Hevā deryādın alsa soñ birür çık (HŞ 4073).

kamer *yanınca* keyvān hikā et bir seyyah (GT 83-11).

Alay yazukı can sav bolmas arınmas yazukı *çıkma[y]ınça* (CC 62b-37).

–KıncA biçiminin kullanılmasıyla oluşan örnekler.

Anıñ şuhbetin terrk *itkince* dağı hukemā ayıp turur (GT 233-10).

Ambrosius yahşıratır bu dünyada érki bile yazuhın aytmaga tamuhta dağın kerti yatguda küç bile *aytkınça* (CC 63a-13).

Bir melikni ayturlar kiçe 'işret kılıp *tañ atkınca* şükr şahrāsında bu beytni okur (GT 48).

Harezmi Türkçesi Dönemi

Bu döneme ait olan eserlerden Nehcü'l Ferâdis ve Kısasü'l Enbiyâ eserleri taranmıştır. Yirmi beş örnek saptanmıştır.

Ya Cābir men *bargınça* ol küweçke hēç kimerse çömçe qatmasun taqı ol etmeklerni tandürdın hēç kimerse çıqarmasunlar (NF 28-17)

Sen ol oğlaqnı boğuzlağıl, men taqı aş *bişginçe* (NF 28-12).

Kim kimerse qalmağay muña *kirmeginçe* tēp (NF 62-1).

taqı anlar *kerekinçe* bēglikni saqlayū bilmesler taqı bu anların ma'zul qılmağay tēp qorqar-men (NF 121-14).

Cümle şahābalar küçi *yetkince* meded kıldular (NF 125-1).

Abū Hanīfe rahmi tirigi bar *erginçe* ol on miñ yarmaqğa hēç elig tegürmedi (NF 187-5).

Kerek men *kelginçe* ol cāriya sizin hıdmatınızda tursa taqı keçe sizin ewde yatsa tēp derhost qıldı erse (NF 190-10).

‘Araşāt hāqlınnıñ hisābı tamam *bolgınça* (NF 250-11).

Bir qarğa bir yerdin kiçig bala erken uçsa *qarığınça* ne miqdār ol yerdin keçe yıraqlarsa (NF 260-1)

Peygāmbar ‘as hadisleridin yüksek ismād birle rivāyat *qılgınça* tēdi (NF 403-16).

Sāre tirig *erginçe* anıñ haqqın sakladı adın kişi almadı (RKE 77).

Ƙamuğı kün *yaruğınça* helak boldı (RKE 85).

Ƙaçan ta ‘āmnnı hall kılıp yutsa boğzındın *keçkinçe* körünür erdi (RKE 93).

Yūsuf aydı: meni söwgünçe öz erinini söwgil (RKE 110).

Bir elni yalguz *buzmağunça* tayanmas erdiler (RKE 137).

Ey Ya‘kūb taqdirim Mübeşşerege oğlın *ƙavuşturmağunça* Yusufnı saña ƙavuştırma[ğaymen] (RKE 147).

Yūsuf tüşinin ta ‘biri *belgürgünçe* niçe yıl keçdi? (RKE 149).

Toyğınça et şeker yediler (RKE 166).

Ey Mūsī meniñ hāzretimde kāmıñdın ‘azizrek Muhammed Resūlu’līlah turur didar ni’metin aña *körgüzmeğünçe* sen körmegey-sen (RKE 172).

Ey Mūsī sizler *asmağunça* bizler aşmaz-mız (RKE 175).

Süleyman aydı: aşlıknı koy eyesinge beriñ tīmār kılsa aşlık yetilgey koynı aşlık eyesineberiñ aşlık *yetilgünçe* sütün içsün (RKE 192).

Konsaniniyyede bir kal’a kopardı yeti yolu *öwrülmeginçe* aña kirse bolmas (RKE 253).

Ol hâlde Rabbü’l ‘izzet hııāb kılur erdi: ‘izz ü celalim hākkı hürmeti köñlüñni küırdin *arıtmağunça* çāşt-gāhnı ülekge tegürmegey-men (RKE 279).

Ol kerpiç menāre tepesiñe *aşkunça* eki kün eki tün keçer er[di]ar (RKE 159).

Çağatay Türkçesi Dönemi

Ali Şir Nevai’nin tüm divanları, Leyli vü Mecnun mesnevisi, Mevlana Lutfi Dîvânı, Mevlana Sekkakî Dîvânı incelenmiştir. Yirmi altı örnek tespit edilmiştir.

Va’de-i katl kılıp va’değa *kılğunça* vefa/ Nige min hastanı öltürdi tevehhüm yā Rab (GS25-4).

Şebnem irmes nergis eşkidür nidin kan yığlamas/ köz yumup *açkunça* gül-şen ‘ömri pāyânın körüp (GS 26-2).

Vişāli köz yumup *açkunça* āhır/ Firākı köz açıp *yumğunça* ber-bād (NŞ 105-9).

Şükrler kıldın maña bakıp birev kim yarıdın/ Künde bir kalla nazar *salğunça* çağlıg kām bar (BV 125-5).

İmdi ki firāk ara tüşüpmin/ *Tapkunça* yana harîf yā yār (BV 144-7).

Hecridin halim irür andağ kim/ bolmağay *körmegüçe* bāver aña (FK 157-2).

baht u ikbal u zafer sizge mülāzimdür müdām/ bu işikke *kilmeginçe* yok alarga feth-i bā (LD 76).

Nāzüklikidin ba’de-i la’l irnine koysa/ ol yerge *tiginçe* ki barur barı körünür (LD 370).

Yırak *salğunça* öltür luḡi kulnı/ mesel bardur kim ölmekdin tirilmek (LD 918).

raḡīb kilgey didim yār kildi yalguz/ yaman *sağınmağınça* yaḡşı kilmes (LD 2717).

‘āşık kişinin işi ḡublar bile *tüşkünçe*/ kāfir bile tüşsün kim ḡüsni ili beter bolğay (LD 2063).

fırḡatıñdın ölmesem bolğay kıyāmetliğ uyat/ ölgenim bih sonra *kalğınça* ‘itābıñ astıda (LD 1605).

işikiñiz toprağıñdın gerd olup uçsun tenim/ mindin *olturğınça* nāzük ḡārlıñızğa ḡubār (LD 500).

kirpükün neşter urup her dem bağırdın ḡan alur/ siḡr iter cādū közüñ *toyğınça* tendin cān alur (LD 663).

Mundaḡ tirig bolup *yörügünçe* i kāşkī/ Sekkākī bolsa irdi ol işikte ḡāk-i pā (SK 106-14).

Hemīşe yaz kilip *kılğınça* nūrānī/ Ḥamel ivi şerefi birle Neyyir-i a’zam (SK 219).

Āḡol şanem hecrinde köz her laḡza derya bolğusı/ Ay çihresin *añğınça* yüz türlü Süreyyā bolğusı (SK 703).

Türkāne ır *ırlağınça* anıñ/ Köydürdi mini yalay-bolası (SK 579).

Uğan her yılda yaz kitrüp bizep ḡül birle yir yüzün/ Cihānda bāḡi *tutḡınça* bu tört üm yitti ābānı (SK 315).

Barınça altı cihet yitti kök ü dört erkān/ Cihānda bolğınça nesl-i Ādem ü Ḥavvā (SK 358).

Yā şecā’at bīşesinde toḡdı arslan balası/ Siz körün hey hey *diginçe* bolğay ol bir şır-i ḡāb (SK 364).

Kılıçını çıkar, çap sal itine/ Mini *tutḡınça* mundaḡ kın içinde (SK 446).

yetkürgünçe haşemga anı/ yüz ḡatla lebiğa yetti cānı (LM 2631).

Kim cihan *bolğınça* kāmınñ bolsun/ ‘Ayş bezmide maḡamınñ bolsun (FK 203-13).

Kim ki maḡluḡ ḡidmetiga kemer / Çüşter iter yaḡşıraḡ uşalsa bili/ Kōl *ḡavuşturğınça* evlādur/ Ki anıñ çıḡsa igni sınsa bili (GS 69-3).

Yitişse ölüm renci bīmārlığ / su *birgünçe* kılmay birev yarlığ (GS 67-10).

Āheste kopup işikni açtı/ Bargança za'if ayağı kaçtı (LM 238)

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Dede Korkut, Yunus Emre Divanı, Mantıku't-Tayr, Süheyl ü Nevbahar, Gülistan Tercümesi, Münebbihü'r-rakidin, Kısas-ı Enbiya incelenmiştir. Altmış dört örneğe rastlanmıştır. {+GInCA} eki, bu dönem metinlerinde söz içi /-g-/ > Ø düşmesi sonucu +InCA biçimini almıştır. Ek, geldiği kelimeye '-DIĞI zaman' ve "-DIĞI kadar" anlamı vererek eylemin yapıldığı zamanı nitelemektedir. {+InCA}'nın {-mA-} olumsuzluk eki ile de bu dönem metinlerinde sıkça kullanılmıştır. *İrâdet komayınca* vb. örneklerde {+InCA} birleşik fiilin üzerine gelirken, *ayruksıtmayınca* örneğinde tabana gelerek '-DIĞI zaman' ve '-DIĞI kadar' anlamı sağlamaktadır.

Allah Allah *dimeyince* işler/ onmaz, kâdir Tağrı *virmeyince* er bayımaz (DK 2-12).

Ecel va'de *irmeyince* kimse ölmez (DK 3-1).

kara polad öz kılıcı *çalmayınca* qarım dönmez/ er malına *kıymayınca* adı çıkmaz (DK 311).

Kız anadan *görmeyince* öğüt almaz/ oğul atadan *görmeyince* şufra çekmez (DK 3-12 vd.).

Binince binmese yig (DK 4-5). *bitince* bitmese yig (DK 4-8).

Paralanup kazılık atumdan *inmeyince* (DK 25-8, DK 138-13).

Yiñüm-ile alça kanum *silmeyince* (DK 25-9, DK 138-13).

Kol bud olup yir üstine *düşmeyince* (DK 25-9, DK 139-1).

Yaluñuz oğul haberin *almayınca* (DK 139-1, DK 159-11 vd.).

Kara polat öz kılıcum *ıartmayınca* (DK 232-9).

Kafalu börklü başuñ *kesmeyince* (DK 232-9).

Alça kanuñ yir yüzine *tökmeyince* (DK 232-10).

Elbetde ol ağam tutilan kal'aya *varmayınca* olmazam didi (DK 262-12 vd.).

İvecekligi 'âdet idinmegil/ Saña *şormayınca* sözi dinmegil (SN 316).

Bir tona kan bulaşacak *yumayınca* mismil olmaz /Gönül pisi *yunmayınca* namaz revâ olmay-ısar (YD 13-2.)

Gönül pisin yudun-ısa kibr ü kini kodun-ısa/ İkrâr bütün *olmayınca* erden nazar olmayısar (YD 13-3).

Derd ile *ölmeyince* dermâna irmeyesin /Bir can yolda kor isen bin bin canlar bulasın (YD 126-4).

Sunmayınca gönlün bütün fâsiddür cümle tâatün /*Geçmeyince* ibâdetün Hak'dan sana ma'zûr nedür (YD 33-2)

Kendüzini *komayınca* âdemî/ Olmaya ol pâdişâhuñ mağremi (MT 40)

Su yolını *açmayınca* akmaya/ Tañrı âhir bacadan bırakmaya (MT 3669).

Ve bunda dañı irâdet *komayınca* sa'âdet ele girmez (EGT 166).

Pes kimsenüñ yarasına tuz *ekmeyince* acısın bilmez (EGT 204).

Ve üstüne gâyet ulu iş *düşmeyince* canı hatarda komagıl (EGT 220).

Mâlûñ zekâtını çıkarğıl ki, bâğubân bâğun çıbuğını *budamayınca* üzümü artuñ virmez (EGT 169).

Tâ 'Ali bulara uçmak içinde havz-ı kevserden *içürmeyince* ve dañı bezedi (KE 16-7).

kıyamet kopmaya tâ Kur'an *götürülmeyince* zelzele yir deprenmek ve fitneler ve herç çok *olmayınca* eyitdiler (KE 17-4).

Buğur komayam seni tâ peygâmbara *iletmeyince* iblîs eyitdi beni anda (KE 27-15).

Kendüzin terk *itmeyince*/ âdemî Kaçan ola pâdişâhuñ mahrem (MT 4167).

Zinhâr öñürdi söze mecâl *bulmayınca* bî-hude yire söz söylemek ile kendü kâdrünjî gidermegil (EGT 140).

Ben gendüzüm size virmezsin tâ ben dapduğuma siz dañı *dapmayınca* ve işbu puta namaz *kılmayınca* ve âdem depeleyüp süci *içmeyince* (KE 94-11).

Hâcerden bi pâre et kesmeyince ve anı *ayruksıtmayınca* durmayam bir sâ'atdan ğazabı gitdi (KE 159-11).

tâ çağırup *haykırmayınca* kaçan haykırsa hâmile 'avrat işitdise yükin bırağur (KE 230-9).

Fir'avn[a] kul *eylemeyince* ve aña *ıapdurmayınca* pes kaçan tanrı ta'âlâ anı gördi (KE 396-12).

Tâ benüm adumıla *boğazlamayınca* dahı konşuñ 'avratına 'özür eylemegil kim benüm katumda ulu düşmanlık ol-durur (KE 426-12).

Tâ ben an saña *eyitmeyince* ve niteligin beyân kılmayınca pes böyle dişüp gitdiler (KE 467-13).

Niçe anı bırağup ayruk 'aşāya *sunduğunca* ol emānet 'aşā segriyüp ol kız eline gelürdi (KE 366-6).

Kim iy kâşki senünile benüm ortamda mağribile maşrık *ıraklığınca* mesāfet olaydı (MR 190-5).

Ya ğaflet ehli *ıağıluñ* buları vurup *ıağıdmayınca* komazdı (MR 392-16).

Tâ güneşi mağribe iledince pes güneş ol bınarlaruñ bir nicesine batar ve tulinur (KE 35-6).

Düzmeyniçe kendü dînin oynuma/ Nite kimse el bıraga boynuma (MT 509).

Oķurban taħiyyāt virürben selam/ Diri *olduğumca* vü temme'l-kelām (SN 171)

Ķademi Ķutsuz gelin *diyiñçe* udsuz gelin disünler (DK 262-3 vd.)

Hele bir zamān şabr itmek gerek/ Ol işe *ilişince* gütmek gerek (SN 891)

Geçen gice olmış durur aña yıl/ Tañ *atınca* diñlenmedi eyle bil (SN 1525)

Sadlayınça bunça 'ilmi iy 'azîz/ Bulsa yig bir 'ilm-ile birez temîz (MT 2063).

Anda kul *olınca* sîmurga Hümâ/ Bunda ol yigrek ki sultânlık uma (MT 935, MT 3177)

Girüdurur bogazına bir yılan/ Bu *varınça* karnına iner revân (MT 2444)

Rast dilersin anuñ gibi bin göz kör olsun güneş *ķararınca* (EGT 136)

Anuñ emri fî'l-hâl *irinedür*/ Kamu işleri yirlü *yirinedür* (SN 65, SN 254 vd)

'ulemâlar *öğreninçe* küydi piçdi (DK 6-7).

Tâ kıyâmet *doğınca* va'l-lâhu a 'lem sekizinci sidretü'l-müntehâ-durur (KE 29-9).

şûr *ürilince* andan Huzeyfe eyitdi (KE 40-8).

tâ ol sarāya *girürince* nitekim şā'ir eyitdi (KE 56-8).

yimegil tâ *sovuyınca* kaçan sovudı pes Âdem ol etmeği yidi Âdemün iki gözi yaş oldu (KE 69-10).

Ahır zaman olup kıyamat *kopınça* (DK 2-6).

ben deve degülem diyü *inandurınca* benüm yüküm yiter (EGT 142).

şızınça sızmasa yig (DK 4-9). *İnince* inmise yig (DK4-10).

Tâ gendü hükmün ve dilegün *işleyince* pes tanrı ta'âlâ vahiy kıldı (KE 102-7).

On bin dahı virem atam *oyanınca* mühlet virgil ol şatan eyitdi (KE 482-10).

incü iplik gibi üzülse ve bir incü düşse kalanı dahı *soyınca* birin birin dökilir (KE 401-14).

Andan iki ayağın yudı topuklarına değin tâ *arınınca* andan uru geldi (MR 484-19).

Ölse yigdür renc-ile yüz pâdişâh/ *Öldürinçe* bir za'îfi bî-günâh (MT 1003)

3.2. {-mİşCA Eki}

{+CA}, geçmiş zaman sıfat-fiil eki olan{-mİş} ile birleşerek, geldiği kelimeye miktar ve büyüklükte eşitlik işlevi sağlamaktadır. {-mİşCA} eki, çoğunlukla doğu grubu Türk dillerinde kullanılmaktadır. Çalışma kapsamında Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde görülmüştür.

Kıpçak Türkçesi Dönemi

Dönem eserlerinden Husrev u Şirin ve Codex Cumanicus incelenmiştir. Husrev u Şirin’de on bir örnek tespit edilmiştir.

İdi birmiş kamuğ işiçre nuşrat/ tena’um kıl özün *tapmışça* furşat (HŞ 196 vd.) Yıl

aşmışça idi arturdı davlat/ Bilig ta’lim alıp öğrendi ‘izzet (HŞ 284 vd.).

niçe bu dünya bar bolsa felek kıl/ Yıl ay *kiçmişçe* davlat birle bolğul (HŞ 407 vd.).

Ayak *içmişçe* ildin bardı/ özi Saça başladı kan yaş iki közi (HŞ 573 vd.).

Irak *bolmuşça* ol menzildin ol nūr/ Bolup nevmid köñli boldı rencūr (HŞ 1000 vd.).

şuraḥidin süsün *koḏmışça* saḳī/ Küler aytur bu ‘işret bolsu baḳī (HŞ 1454 vd.).

Şem’ tig sızdı ol *köymişçe* yağı/ Tolup ol ot tütünindin dımāḡı (HŞ 2432 vd.).

Anıñ kaşırınḡa *kılmışça* nazāre/ kılur canın tonı ornınḡa pare (HŞ 2444 vd.).

Güher bir bolsa vü iki ḡarīdār/ Bahası iksimez *turmuşça* artar (HŞ 2486 vd.).

Siniñ tab’uñ çım ol ol irür yār/ Köyer ‘üd ol *yalıñlanmışça* naçar (HŞ 2807 vd.).

Kişi *hiçmişçe* bu söznı aña sor/ Bu şuratdın ni ayturlar baḡa kör (HŞ 633 vd.).

ajun bildiñse hem ḡadrin me bilgil/ Harāc *almışça* sen hem ḡarc kılğıl (HŞ 2924 vd.).

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Dede Korkut, Yunus Emre Divanı, Mantıku’t-Tayr, Süheyl ü Nevbahar, Gülistan Tercümesi, Münebbihü’r- rakidin, Kısas-ı Enbiya incelenmiştir. Münebbihü’r- rakidin ve Dede Korkut’ta iki örneğe rastlanmıştır.

Ḳurmuşça göksümde südüm oynar (DK 137-5).

Ednası *dögülmüşçe* uzıla sirkedür (MR 321-16).

4.2.1. { –mİş+ İyelik eki +CA Eki}

Kıpçak Türkçesi döneminde görülmüştür.

velī küm *yitmişinçe* kılgu kulluk/ Bize kullukdın özge tigmez fužülluk (HŞ 91 vd.)

köz *salmışınça* ‘ışkı arttı/ Velī razın alardın saklap örtti (HŞ 572 vd.).

Öñünge *tüşmişinçe* ol tolun ay/ Dımagındın kitip ‘aqlı kılur vay (HŞ 2427 vd.).

Zelīhā Yusufnı *ögmişinçe* Yusuf bu yanlıg cevāb aytur erdi (RKE 151 vd.).

Mūsiğa du’ā kıldı bulut ağdı ton edük yağa başladı tegme biriniñ boyığa lāyık yaş oğlanga tegi oğlan *ulğarmışınca* uzayur erdi, ay *eskirmişince* karanguluk bolsa Mevlī ta’ala kökdin bir sıduq yaruq ıdur erdi (RKE 166 vd.).

Ca’fer *okımışınça* Necaşi katıg ünün yığlayur erdi okudukça (RKE 337 vd.).

nażar *kılmışınça* ‘aqlı kiter irdi / Alar kızleseler ol izder irdi (HŞ 574).

uşol ay tigme bir cām *içmişinçe*/ Saçar yaşın yumup köz *açmışınça* (HŞ 606).

Bu yanlıg sordı söz yol *bulmuşınça*/ Köñülde koğmadı söz *bilmişinçe* (HŞ 716).

Murādın *bilmişinçe* kıl bahane/ Tapuğçılar ma tüşmesün gümāne (HŞ 724).

Yana dostluk kılurmen tiyü sanur/ ħayırdın *yığmışınça* ħoş ħuvanur (HŞ 2097).

Harezmi Dönemi Türkçesi

Bu dönem eserleri arasında Nehcül-Feradis’ten bir örnek saptanmıştır. *Küç yetmişinçe* örneğinde –mİş+ iyelik eki+CA kullanımı eklendiği kelimeye deyimleştirmiştir.

Ey cāriya anıñ qılğanını kim qılu bilgey? Velīkin küç *yetmişinçe* ittibā ‘ qılmaq kerek tedi (NF 191-2 vd.).

Çağatay Türkçesi Dönemi

Bu dönem şairlerinden Mevlana Sekkâkî’nin Divan’ında bir örneğe rastlanmıştır. Bu yapının normal kullanımı -mİş+ iyelik eki+ zamir n’si+CA olmasına rağmen üçüncü tekil

kişi iyelik ekinden sonra Çağatay Türkesinde zamir n'si kullanılmadığı için mış+ iyelik eki+ zamir n'si+CA yapısı mış+ iyelik eki +CA biçiminde görülmektedir.

Artsun yeni ay tig seniñ kün *kelmişçe* devletiñ/ Hem tolun ay dik iksügey, her kim aña pejmân irür (SK 131).

3.3. {-dXKCA}

-Dik sıfat fiil ekiyle {+CA} ekinin birleşmesi sonucu oluşan bu ek, geldiği fiildeki hareketin zamanını nitelemekte, eklendiği fiile '*dıǵı zaman*' anlamı ile süreklilik ve sıklık işlevi sağlamaktadır. Ek, 'kadar' anlamını tamamıyla kaybetmese de geldiği isme zaman zarfı işlevi sağlamaktadır (Korkmaz 1959:288). Batı Türkçesinde sıklıkla kullanılmaktadır. Çalışmada ise çoğunlukla Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde görülmüştür.

Harezm Türkçesi Dönemi

Bu döneme ait olan eserlerden Kısasü'l Enbiyâ'da bir örneğe rastlanmıştır.

Ca'fer okımışınça Necaşi katıǵ ünün yıǵlayur erdi *okudukça* (RKE 37).

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Dede Korkut, Yunus Emre Divanı, Mantıku't-Tayr, Süheyl ü Nevbahar, Gülistan Tercümesi, Münebbihü'r-rakidin, Kısas-ı Enbiya incelenmiştir. Bu dönem eserlerinde on örneğe rastlanmıştır.

Cihāndan çü gitmek gerekdür şonj uç /Ne hāletde olursa *yitdükce* güç (SN 248). Ki

yatmış durur hāste vü bī-ķarār/ Ol *itdükce* āh yüregümi yarar (SN 587).

Anı gördüğüm hiç degüldür oran/ Göñül ili *vardukça* oldı ören (SN 2046).

Kakıyıcak bardahı küpe urur/ Söge *oturdukça* kükreyü durur (MT 3290).

Başın *aldukça* uludur sâz-ıla/ Dirilür başın kesiçek kâz-ıla (MT 4179).

İti ydi denizde yursan *ıslandukça* dahı murdar olur (EGT 210).

Gücün *yitdükçe* kimsenün göñlin incitme. Zîrâ bu yolda dikenler vardur (EGT 153).

Kim erenler gün *geçdükçe ve yaşadukça* beñzi hoş olup ve görki artdığınuñ hikmeti d-
durur (KE 50-11).

Kim Hâk Ta'âlâ'ya yer yüzinde 'işyan olına zira zalimün 'ömri *uzadukça* dünyada
Tanrı'nun mazlum kullarına zulmi dahı çok olur (MR 245-6).

Kim tanrı ta'âlâ Ya'kūbuñ sarayı ortasında bir ağaç bitürmişidi değme oğlu *doğdukça* tanrı
ta'âlâ ol ağaçdan bir tal çıkarırdı (KE 223-14).

3.3.1. { -dXK+ iyelik eki+ CA }

Karahanlı ve Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde rastlanmıştır.

Karahanlı Türkçesi Dönemi

Bu dönem eserlerinden Atabetü'l- Hakâyık'ta bir örneğe rastlanmıştır.

Uluğ *bolduğunça* tüzünrek bolup/ Uluğka kiçigke silig kıl sözün (AH A85-355).

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Dede Korkut, Yunus Emre Divanı, Mantıku't-Tayr, Süheyl ü Nevbahar, Gülistan
Tercümesi, Münebbihü'r- rakidin, Kısas-ı Enbiya incelenmiştir. Bu dönem eserlerinde
dört örneğe rastlanmıştır.

'Âşık ol degül ki sevdi yârını/ *Gördüginçe* dil-rübâ dil-dârını (MT 312).

Velî *geldügince* elümden hüner/ Hârîr üzre yazdum didüm ben eger (SN 62)

Gücün *yitdügince* işitgil bunı/ Sen andan kaçagör kova ol seni (SN 310)

Mūsā bularuñ içinde tanrı *diledügince* durdı ve işlerin düzdi andan öldi (KE 296-8).

4. BÖLÜM

İKİLEMELER

İkilemeler, anlatımı daha etkin kılmak için yakın, eş ya da zıt anlamlı bir veya birkaç kelimenin yan yana gelmesiyle oluşan söz gruplarına denmektedir. Hemen hemen bütün dillerde ifadeyi zenginleştirmek için aynı ya da farklı kelimelerin ard arda yinelenmesiyle oluşan bir anlatım şeklidir (Hengirmen 1995: 400-409). Türk dilinin en eski dönemi kabul edilen Orhon Türkçesinden bu zamana kadar ifadeyi güçlendirmek için ikilemeler kullanılagelmiştir. +CA eki, kelimelere eklenerek Türk dilinin tarihî dönemlerinde ikilemeler oluşturduğu görülmektedir. Bu ikilemeler genel anlamda cümle içerisinde zarf işlevi sağlamaktadır. Orhon Türkçesi, Uygur Türkçesi, Harezmi Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesinde ikilemlere dair örneklerle rastlanmıştır.

Orhon Türkçesi Dönemi

Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk ve Köli Çor yazıtları incelenmiş ve bir örneğe rastlanmıştır. {+CA} eki, oluşturduğu ikilemeye ‘gibi’ anlamı vermiştir.

Türgiş kağan süsi bolcudā *otça borça* kelti. (KT D-37, BK D-27).

Uygur Türkçesi Dönemi

Altun Yaruk, Maytrisimit, Kuanşi İm Pusar, Prens Kalyanamkara Papamkara, Çaştani Bey ve Aç Bars Hikâyeleri incelenmiştir. Dört örneğe rastlanmıştır. Tespit edilen örnekler, aynı ya da yakın anlamlı sözcüklerin bir arada kullanılmasıyla oluşmuştur.

anca munça (müni) yazuķı bar erser arıtı örtmez... (MAY 117-18).

tuturkannıñ tarıgnıñ t[üş] yimişniñ kovlanıñ tatıgları küçleri *anca anca* yme yokadur (AY 558-7).

neçe neçe kşan ödlar ertser *ança ança* edgülüg özleri tañrı menjileri erter barır ǵaltı (MAY 174-30).

ötrü bodunı ǵarası y(e)me ol *nomça törüçe* evrilteçi bolur (AY 194-12, AY 194-14).

Harezmi Türkçesi Dönemi

Bu döneme ait olan eserlerden Nehcü'l Ferâdis ve Kısasü'l Enbiyâ taranmıştır. İki örneğe yer verilmiştir. *Yegüçe keygüçe* örneğinde {+CA}, sıfat-fiil eki üzerine gelerek 'kadar' anlamıyla ikileme oluştururken *yence yence* örneğinde ise aynı kelimenin tekrarlanması sonucunda bir ikileme oluşmuştur.

'Arabi aydı yâ resûllah maña māl tawar kerekmez *yegüçe keygüçe* malım bar (RKE 110).

Mūsī kavmi kamuğ *yence yence* öltürdiler bir eyegüsin aldılar (RKE 40).

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Dede Korkut, Yunus Emre Divanı, Mantıku't-Tayr, Süheyl ü Nevbahar, Gülistan Tercümesi, Münebbihü'r- rakidin, Kısas-ı Enbiya incelenmiştir. Üç örneğe yer verilmiştir. *Yerlü yerince* örneğinde, {+CA eki} kelimeye deyimisel bir anlam vererek ikileme oluşturmuştur.

Bunun bigi hub nağşı senün şuretüne kudret kalemiyle yazdı elünî ayağın *yerlü yerince* düzdi (MR 110-6 vd.).

Niçe niçe selâtinler zebûn olur ışk elinde Her kim bu yola düşerse ol bu yola yavaş gelür (YD 32-3 vd.).

İleyince öyince cümle çeri/ Yigitler ü ulular u begleri (SN 1145, SN 1353 vd.).

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkçe dil bilgisi kitaplarında eşitlik durumu başlığı altında ele alınan +CA ekinin, Türk dili tarihî boyunca değişimi ve gelişimi örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Ekin, birçok dil bilgisi kitabında çekim eki başlığı altında ele alınmasına karşın yapım eki gibi davrandığı görüşü üzerinde durulmuş olup araştırmacıların çalışmalarıyla da desteklenmiştir. +CA eki, çalışma boyunca yapı bakımından beş ana başlık altında irdelenmiştir. Kalıcı isim yapma, sıfat yapma ve zarf yapma işlevi, eylemsi oluşturma ile ikileme oluşturma başlıkları altında ele alınmıştır.

İlk olarak +CA'nın kalıcı isim yapma işlevi, Türk dili tarihînin tüm süreçlerinde işlek olarak kullanılmıştır. Zamirlere ve isim soylu sözcüklerle kalıplaşarak, geldiği kelimeye yeni bir anlam ve işlev sağlamıştır. +CA eki, eklendiği zamiri nitelik ve nicelik bakımından sınıflandıran zarf ve sıfat oluşturmıştır. Türk dilinin ilk yazılı belgesi olarak kabul edilen Orhon Yazıtlarından itibaren görülen bu işlev, *munçaga*, *barçaga gibi*. Örneklerde görüldüğü üzere {+GA} yönelme ekinden önce geliyor olması {+CA}'nın kalıcı isim yapma işlevinin daha eskiye dayandığını göstermektedir.

Sıfat yapma işlevi, Uygur Türkçesi döneminden itibaren görülmektedir. Eklendiği kelimeye 'gibi, göre, kadar' anlamları vererek niteleyici sıfatlar oluşturmaktadır. 'gibi' anlamıyla benzetme veya denklik sağlarken, 'kadar' anlamıyla karşılaştırma ya da denkleştirme yapmaktadır. Bu işlevin yanı sıra bir de {+IU+CA} birleşik eki sonucu oluşan sıfatlar da yer verilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinden itibaren görülen {+IUCA} yapısı, addan olumlu sıfat yapan {+IU} eki, sahiplik ve mensubiyet bildirmesinden dolayı niteleyici sıfatlar oluşturmaktadır: *Ayıpluça*, *çakmakluça vb.*

Ayrıca +CA ekinin, zarf yapma işlevi üzerinde durulmuştur. Zarf yapma işlevi, Orhon Türkçesinden bu yana en sık kullanılan işlevdir. Eklendiği isme 'gibi', 'kadar', 'göre' işlevlerini sağlarken fiili ise yer yön, miktar ve durum açısından niteleyici zarflar oluşturmıştır. "*Öniñce*, *ileyiñce*, *ardınca*, *soñumça*" örnekleri yer-yön zarfı olmasına karşın zaman içerisinde kullanım kalıplaşarak kalıcı isim oluşturmushlardır.

+CA ekinin zarf-fiil yapımında kullanımı, {-GXnCA}, {-DlkCA} ve {-mİşCA} olmak üzere üç biçimde ele alınmıştır. +CA ekinin farklı işlevlere sahip çeşitli eklerle birleşerek kalıplaşma durumu Türkçenin eski dönemlerine dek uzanmaktadır. {-GXnCA} da Uygur Türkçesi döneminden itibaren fiil soylu kelimelere gelerek zarf oluşturmada en işlek kullanılan zarf-fiil ekidir.

{-DlkCA} zarf- fiili, Eski Anadolu Türkçesi döneminde sıkça kullanılan bir ek olmakla birlikte eylemin süreklilik bildirmektedir. {-mİşCA} zarf-fiil kullanımı ise Doğu grubu Türk dillerinde sıkça kullanılmakta olup {-DlkCA} zarf-fiilinin benzeri bir işlev sağlamaktadır.

{+CA}'nın ikileme oluşturma işlevi, Orhon Türkçesi döneminden itibaren görülmektedir. Aynı ya da yakın anlamlı kelimelerin bir arada kullanılmasıyla oluşmuş ikilemeler, bağlam içerisinde zarf görevini karşılamaktadır. Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinde geçen '*yerlü yerince*' ifadesi cümle içerisinde zarf görevinde olmasına karşın deyim anlamı kazanmıştır.

{+CA}, Arapça ve Farsça kökenli kelimelere gelerek onları Türkçeleştirmiştir. Türkiye Türkçesinde de +CA'nın bu işlevinden yararlanılmıştır. Arapça ve Farsça kökenli eklerin yerine kullanılarak kelime türetilmiştir. Örneklendirecek olursak Arapça nispet ekini olarak kullanılan +i ve +en ekleri ile Farsça +ane eki yerine +CA eki getirilerek yeni karşılıklar oluşturulmuştur. *Dostane- dostça, Arabî- Arapça vb.* örneklerde bu kullanım şekli karşımıza çıkmaktadır (Tosun 2010:1485).

Çekim ekleri, isimleri sayı, cinsiyet vb. başlıklar altında anlamsal olarak kategorize etmektedir (Erdem 2011: 73). Yapım ekleri ise eklendiği kelimeyi anlamsal olarak farklı bir boyuta evirmektedir. Bu sebeple {+CA}'nın Türk dilinin en eski devirlerinden itibaren isim soylu kelimelere gelerek kalıcı isim oluşturma çekim eki gibi değil, yapım eki gibi davrandığını göstermektedir. {+CA} diğer çekim ekleri gibi her sözcüğe gelememesi, daha çok sıfat, zarf ve zamirlere gelmesi çalışma kapsamında da irdelenmiş ve örneklendirilmiştir. Giriş bölümünde de değindiğimiz üzere {+CA}'nın, iyelik eki alıyor olması durumu Türk dilinin tarihi dönemlerindeki metinlerinde *itiçe, yolınça, halince vb.* örneklerde görülmüştür. Bu durum ekin, yapım eki niteliği taşıdığına işaret etmektedir.

{ +CA} çekim eklerinin üzerine gelebiliyor olması, eklendiği kelimeye farklı bir anlam kazandırarak sözlüklerde madde başı olmasını sağlamasının yanı sıra bazen de normal bir çekim eki gibi davranması Gökdayı ve Sebzecioğlu'nun, yapmış olduğu çalışmalar neticesinde çekim ve yapım eki sınıflandırmasına ek olarak *yapımsı eki* adlandırmasıyla üçüncü bir kategoride değerlendirmesi gerektiğini savunmuşlardır (Gökdayı ve Sebzecioğlu 2011: 148).

Tüm bu görüşler ışığında değerlendirme yapıldığında eşitlik durumu olarak ele alınan +CA eki, aslında yapı bakımından çekim eki özelliğinden uzaklaşmış zaman içerisinde yapım eki olma özelliğine yaklaşmıştır.

KAYNAKÇA

Aksu, T. A.-A. Tarıktaroğlu ve E. Gemalmaz (2004). Türkçe sözlük'ün ters dizimi. Ankara: TDK Yayınları.

Arat R. R. (1947). *Kutadgu Bilig I Metin*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Argunşah, M.- G. Güner (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Ferâdîs III, Dizin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, A. (2002). *Harezmi – Altın Ordu Türkçesi*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi Yayınları.

Ata, A. (2019). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands nüshası, giriş-metin-notlar-dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atalay, B. (1992). *Divanü Lügati't Türk Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Söz Varlığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bayraktar, N. (2004). *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Berta Á. (2004). *Sözlerimi İyi Dinleyin... , Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını*. (Çev. E. Yılmaz). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (2010).

Çelik Şavk, Ü. (2011). *Ali Şir Nevayi, Leyli vü Mecnun*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Deny, J. (1921). *“Türk Dil Bilgisi-Osmanlı Türkçesi”*. (Edit. M. Kaçalın). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.(2009).

Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri*. İstanbul: Maarif Matbaası.

Eckmann, J. (1956), *Nehcü'l-Ferâdîs I*, Tıpkıbasım, Ankara: Türk Dili Yayınları.

Eckmann, J.(2012). *Çağatayca El Kitabı* (Çev. G. Karaağaç). İstanbul: Kesit Yayınları.

Edib Ahmed b. Mahmud Yüknekî. *Atebetü'l-hakâyık* (Nşr. R. R. Arat). İstanbul (1951).

- Ediskun, H. (1993). *Yeni Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eraslan K. (1999). *Mevlâna Sekkâkî Divanı*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı Türk Bengü Taşları*. Ankara: Dergâh Yayınları.
- Ergin M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım-Yayım-Tanıtım.
- Ergin M. (2018). *Dede Korkut Kitabı I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gabain, A. Von. (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. M. Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökdayı, H.- T. Sebzecioğlu (2006). *Geçiş aşamasında olan +cA ekinin türü*. Türk Dili 649: 61-72.
- Gökdayı, H. ve T. Sebzecioğlu (2011). *Türkiye Türkçesinde {-CA} Biçimbiriminin Türleri*. Bilig 58: 147-172
- Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü: (tarihi- yaşayan Türk lehçeleri (şiveleri/dilleri), Anadolu ağızları ve Altay dilleri ile karşılaştırmaları): (etimolojik sözlük denemesi)-I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gulcalı, Z. (2015). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1997). *Harezmi Türkçesi Ve Grameri*. Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2019). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Hatipoğlu, V. (1981). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hengirmen, M. (1999). *Dilbilgisi ve dilbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınları.
- Hoca Mesud (Mes'ud bin Ahmed). *Süheyl ü Nevbahâr: İnceleme-Metin-Sözlük* (Nşr. Cem Dilçin). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları (1991).
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Karaağaç, G. (2020). *Mevlânâ Lutfî Dîvân*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koç, N. (2000). *-ca Eki Üzerine*. Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, 582, 505 – 514.
- Kononov, A. N. (1969). *İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1969, 81 – 88.
- Korkmaz Z. (1995). *Türk Dilinde {+CA} Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme*. Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, 12 - 84. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levend, A. S. (1968). *Ali Şir Nevaî-Divanlar ile Hamse Dışındaki Eserler*, IV. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Cunbur, M. *Gülşehrî ve Mantıku't-tayr'ı* (doktora tezi, 1952). AÜ DTCTF.
- Müler, F. W. K. / A. Von Gabain (1945). *Çaştani Bey Hikâyesi*. (Tercüme: S. Himran). İstanbul.
- Özçelik, S. (2004). *Türkiye Türkçesinde Benzetme-Benzerlik Kavramları ve Bu Kavramları Sağlayan Ekler Üzerine*. İlmi Araştırmalar, 17, 143 – 154.
- Özkan, M. (1993). *Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs Gülistan Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, N. (2000). *Ahmet Cevdet Paşa- Fuat Paşa Kavâ'id-i Osmaniyye*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Özkan, N. (2001). *Hâl Ekleri Kalıplaşmaları ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme*. İlmî Araştırmalar, 12, 153-165.

Rabgūzî. *Kışaşü'l-enbiyā* (Nşr. Aysu Ata), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 1997, I-II.

Sarı, İ. (2020). *Türkçede Küçültme*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

“Seyf-i Sarâyî. *Gülistân Tercümesi*, (nşr. Ali Fehmi Karamanlıoğlu). Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları (1989).

Tekin Ş. (1976). *Uygurca Metinler II, Maytrisimit, Burkancıların Mehdisi Maitreya İle Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram (Burkancılığın Vaibhâşika tarikatine ait bir eserin Uygurcası)*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Tekin Ş. (1993). *Uygurca Metinler I, Kuanşi İm Puser (Ses İşiten İlâh)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin T. (2014). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin T. (2019). *İrk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tezcan, S.- H. Zülfikar, (1955). *Nehcü'l-Ferâdis Cennetlerin Açık Yolu I-II*. Ankara: Türk Dil Kurum Yayınları

Timurtaş, F. K. (1976). *Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri*. Türkiyat Mecmuası: 330-363.

Timurtaş, F. K. (2015). *Yunus Emre Divânı*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Tokyürek, H. (2018). *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayımları)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tosun, İ. (2010). *Türkiye Türkçesinde {+CA} Ekinin Kullanım ve Anlam Çeşitliliği*. Turkish Studies, (5).4, 1472 – 1486.

Uçar, E. *Eski Türkçe –gInça Zarf Fiil Ekinin Kökeni Üzerine*. Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Güz 2012/11:47-52.

Yılmaz, Emine- Nurettin Demir, Murat Küçük (2013). *Kısas-ı Enbiya*. Türk Dil Kurumu Nüshası, Metin-Sözlük-Dizin, Notlar. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yavuzarslan, P. (2002). *Münebbihür-rakidin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Zülfikar, H. (2011). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

